

LLUC

MAIG-JUNY 1989

NÚM. 750

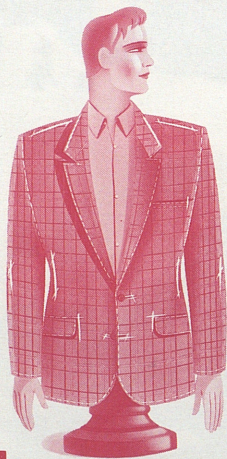
250 PTS

LES EMIGRACIONS DELS BALEARS D'ANTANY

Tenim hipoteques de totes les talles.

Talla 1. Primera vivenda

Estreni casa nova amb la llibertat de pagar-la en un termini des de tres fins a vint anys.

Talla 2. Segona residència

Una casa al camp o un apartament a la platja. Respiri a gust, aprofitant-se de la màxima desgravació fiscal autoritzada a l'Impost sobre la Renda.

Talla 3. Tripliqui el seu negoci

Li financem fins el 60 % del valor de taxació del seu nou local comercial o despatx.

De totes les talles. Perquè no hi ha persones amb les mateixes necessitats ni amb idèntics recursos.

Si vostè necessita una hipoteca que s'adapti perfectament a les seves possibilitats, vingui a donar-nos les seves mides a qualsevol oficina de Banca Catalana.

Li farem una hipoteca amb la qual s'hi trobarà a gust.

(93) 205 23 13

(De les 8 del matí a les 10 de la nit. I dissabtes al matí.)

Talla 4. Renovar-se pels quatre costats

Posem al dia casa seva, facilitant-li una hipoteca per a fer reformes i millores, abans d'una setmana.

Talla 5. Raons per a canviar

Si li han fet una hipoteca que no li cau prou bé, porti-nos-la. La hi canviarem per una a la seva mida.

Préstec Habitatge

BANCA CATALANA
Una opció intel·ligent

LLUC

REVISTA BIMESTRAL

ANY LXIX

MAIG - JUNY 89

N.º 750

Direcció:

PP. Missioners dels Sagrats Cors
Monestir de La Real
07010 Ciutat de Mallorca

Informació i correspondència:

Apartat de correus 619
07080 Palma de Mallorca
Telèfon 75 04 95

Director:

Bartomeu Suau Tugores

Conseller Delegat:

Ramon Ballester i Vives

Cap de Redacció:

Pere-J. Llabrés i Martorell

Consell de Redacció:

Miquel Gayà i Sitjar
Gabriel Janer Manila
Maria de la Pau Janer Mulet
Josep M.ª Llopart
Joan Mas i Vives
Joan Mir i Obrador
Lleonard Muntaner i Mariano
Damià Pons i Pons

Administrador:

Gaspar Alemany i Ramis

Subscripció: 1.500 ptes. anuals
Estranger: 1.700 ptes. anuals
Preu de l'exemplar: 250 ptes.

Els articles publicats en aquesta revista expressen únicament l'opinió dels seus autors.

Portada:

Foto panoràmica (en tres fragments) de l'homenatge que el port de l'Havana tributà dia 9 de juliol del 1920 al cuirassat «Alfonso XIII» que era de visita a la capital de Cuba

Fotocomposició i impressió:

Taller Gràfic Ramon
Jaume Balmes, 43 / Tel. 75 44 32
07004 Palma de Mallorca

Dipòsit Legal: P.M. 276-1958
I.S.S.N. 0211-092 X

SUMARI

Pàg.

20.00158

- 2 **EDITORIAL: Poble d'emigrants, poble d'immigrats.** El dossier que encapçala aquest número de LLUC: **Les emigracions dels balears d'antany** ens adonen d'un fet que pot ser una mica frappant per les generacions del jovent illenc actual. Les Illes foren antany terra de la qual s'emigrava. Ara, a partir dels anys 50, el flux migratori ha canviat de sentit: onades d'immigrats de la península ibèrica han vingut aquí a cercar el treball que no tenien al seu país d'origen. Quina és l'actitud que cal adoptar davant els forasters? I cal fer constar que aquesta actitud és decisiva per al manteniment de la nostra convivència i identitat col·lectiva.
- 3 Bartomeu Barceló i Pons encapçala, amb el seu prestigi i coneixements, la sèrie d'articles del dossier: **L'emigració a les Illes Balears.** Una òptica històrica i estadística que introdueix el tema amb gran precisió de dades.
- 7 Andratx ha estat una de les viles que més patiren l'emigració dels seus veïns. Rosa M. Calafat i Vila, amb gran aportació de dades de tot tipus, ens descriu **100 anys d'emigració andritxola a Cuba.**
- 12 Maria Lluïsa Dubon Petrus escriu sobre **una emigració singular: la dels menorquins a Algèria, a la primera meitat del segle XIX.**
- 16 També el clergat mallorquí ha tingut la seva migració. Pere Fullana ens en parla: **Clergues mallorquins emigrants a Amèrica a partir de la segona meitat del segle XIX.**
- 19 Antoni Marimon Riutort ha escrit un article molt documentat sobre una altra emigració, forçada certament: **la dels soldats illencs, enviats a Cuba durant la guerra hispano-cubano-americana de 1895-1898.**
- 23 **Un esporlerí a l'Havana dels anys vint.** Ja hem vist que l'emigració de mallorquins a Cuba va ser freqüent antany. Bartomeu Llinàs ha conversat llargament amb un veí d'Esporles, Jaume Comes Mir, emigrant a Cuba l'any 1919.
- 27 **L'ESGLÉSIA NOSTRA,** amb una reflexió de Bartomeu Bennàsar, clou aquest dossier: **Ètica i migracions.** És una reflexió de la qual no se'n pot prescindir avui, en el nostre país balear, per no caure en una despersonalització suïcida o en una xenofòbia o racisme dejectable.

EDITORIAL

Poble d'emigrants, poble d'immigrats

No oprimireu el foraster: vosaltres heu conegut prou la vida del foraster, ja que també fóreu forasters a la terra d'Egipte (Ex 23, 9)

Aquest EDITORIAL no pretén ésser un sermó per bé que vagi encapçalat per una frase bíblica —a l'estil dels antics predicadors—, una frase del codi de l'aliança del Sinaí que tanmateix pertany al patrimoni universal de l'ètica. Però certament aquesta frase ens ve com anell al dit per obrir pas a un DOSSIER sobre el fet històric de l'emigració de balears en temps passats. Les Balears foren també terra d'emigrants, forçats, per tants motius com veurem, a deixar les volgudes riberes per anar a l'encontre d'un altre estatge, d'una altra manera de viure, a l'encontre sovint d'un destí desconegut.

A partir dels anys 50, i sobretot dels 60, els vents varen canviar, i en lloc de dur-se'n gent de les Illes mar endins, les Balears començaren a acollir onades d'immigrants que venien de les regions més deprimides de la Península, per bé que entre ells s'hi mesclassin molts homes amb bona vista de negociants que saberen endevinar la prosperitat fàcil i ràpida que cauria damunt les nostres Illes, terres primes fins aleshores, redòs d'exiliats, més tost desventurades i deixades —semblava— de la mà de Déu i dels homes.

No pretenem fer aquí una anàlisi exhaustiva de tot el que ha significat i significa per al nostre poble la immigració. Ja s'ha escrit molt sobre aquest fenomen, un dels més importants i condicionants del nostre present insular. Només voldríem cridar l'atenció una altra vegada sobre les actituds ètiques, cíviques i cristianes que cal adoptar davant la immigració, davant els immigrants concretament.

«Allò que no vulguis per tu, no ho vulguis per ningú», diu la nostra saviesa popular. El fet de l'emigració dels nostres avantpassats a terres d'Amèrica, Àfrica o Europa ens pot alligornar sobre això. Tal com voldríem que haguessin tractat els nostres emigrants en les noves terres que de grat o per força havien triat, comencem per tractar nosaltres els immigrants d'ara.

Però més encara: no ens quedem en una moral «negativa». Positivament, i passant per damunt el fet que el nostre poble hagué de rebre, mancat de força de personalitat pròpia, els emigrants, també «enviats» a nivellar culturalment, lingüísticament, pel règim dictatorial uniformador, «las tierras y los hombres de España», emprenguem ja decididament la tasca d'integrar els «nous balears» en un país obert, lliure, cada vegada més amo de la seva sobirania i conscient de la seva identitat nacional, en la qual els components de llengua i cultura no hi poden mancar.

Mantenir, oprimir, en un ghetto els «forasters» (ni culturalment, ni sociològicament, ni geogràficament, per barriades), no és ètic ni moral. Obrir-los de pinte en ample les portes —el cor— de la integració, vet aquí la tasca que el nostre poble té el deure moral d'escometre amb decisió, imaginació i coratge.

L'emigració a les Illes Balears

per Bartomeu Barceló i Pons

Panoràmica de Barcelona i el seu port, lloc d'on partien la majoria d'emigrants mallorquins cap a Amèrica
(Arxiu Lleonard Muntaner)

EMIGRACIÓ I INSULARITAT

Entre els trets que ajuden a definir la insularitat hi ha l'emigració. S'ha dit de les illes que són terres d'emigrants, el que no és sinó una manifestació d'una pobresa conseqüència de les seves limitacions espacials, econòmiques i psicològiques. Aquesta imatge no encaixa en la idea que avui tenim de les Balears, però les nostres Illes en un passat no gaire llunyà en podrien ser un bon exemple del que acabam d'esmentar, i que ara, breument, intentarem esbrinar. L'emigració està en el record popular tant per un testimoni directe com per referències d'al-

tres i són moltes les famílies illenques que tenen o han tingut parents que emigraren i que més tard tornaren o romangueren als països que els acolliren, uns amb èxit econòmic altres sense aconseguir-ho. Però en tot cas els qui tornaren vingueren carregats de noves experiències i els qui quedaren han conservat el record nostàlgic de la seva terra d'origen que han tramès als seus descendents nascuts a terres llunyanes.

Les Balears varen tenir emigració fins a l'arribada del gran turisme contemporani, i més concretament fins a 1960. Ara bé, aquesta emigració, que co-

mençà a tenir importància en la dècada del 1830, no sempre ha tingut la mateixa intensitat o característiques (motivacions, destí, etc.).

DÈCADA DELS 1860-1870

Els primers balanços demogràfics de què disposem del conjunt de la població de les Balears són de la dècada de 1860-1870, i ja ens donen un saldo migratori negatiu que redueix en dues quintes parts els augments que donava el creixement natural caracteritzat per una alta natalitat i mortalitat pròpies de l'antic règim. D'abans en sabem poques coses, però sí que l'emigració comença a tenir proporcions notables des de 1835. És llavors quan començà l'emigració de mallorquins, especialment andritxols i sollerics cap a França, aquests darrers amb una especialització professional com és el comerç de les taronges, i que continuà fins ben entrat el segle XX. Però més important va ser l'emigració de menorquins cap Argèlia en la qual tampoc faltaren els mallorquins. Per l'informe que en 1888 Francesc Truyol, Cancellier del Consolat d'Espanya a Argel, envia a l'Arxiduc Lluís Salvador per a la redacció de la seva obra sobre les Balears sabem que, entre 1835 i 1849, l'emigració de menorquins cap Argèlia deixà l'illa quasi despoblada i que en 1882 hi havia a aquest país prop de 100.000 espanyols dels quals uns 23.000 procedien de les Illes Balears i d'aquests uns 17.000 de l'illa de Menorca. M. L. Dubon en el seu estudi sobre la població de Maó ens confirma l'informe de Truyol i ens diu que a Menorca, entre 1827 i 1844 hi va haver un saldo migratori negatiu de 6.001 persones. El motiu d'aquesta emigració varen ser els avantatges que els francesos donaven als qui volguessin establir-se a la nova colònia (ocupada en 1830) que resultaven prou atractius per una població pagesa, com era la de Menorca, sotmessa a les servituds d'un règim de gran propietat, de minvats ingressos i sobre la qual requeien impostos feixucs i lleves de joves per servir a l'exèrcit que o bé privaven les famílies de força de treball o s'havien de redimir mitjançant el pagament de quantitats que estaven fora del seu abast.

DESPRÉS DE 1870

Les condicions que propiciaven l'emigració s'agreuaren a partir de 1870 quan la disminució de la mortalitat no va ser seguida sinó d'enfora de la de la natalitat donant lloc a un boom del creixement natural i uns excedents de població que no estava en relació amb l'oferta de llocs de treball. Més endavant, a finals de la dècada dels vuitanta la situació econòmica empitjorà sobretot per la crisi vitícola de 1891 i més tard per la situació de Cuba que acabà amb la seva pèrdua en 1898. De 1870 a 1877 tenim un buit d'informació però dels anys següents podem disposar de balanços demogràfics continuats. Entre 1877 i 1887 Mallorca i Eivissa donen saldos migratoris negatius en part compensats per Menorca que els dona positius. Així i tot el conjunt de les Balears té una

SALDO MIGRATORI TOTAL PERÍODE

	Mallorca	Menorca	Eivissa i F.	Balears
1860-1870				-7.729
1877-1887	-743	2.065	-1.730	-408
1887-1900	-21.674	-4.496	-2.017	-28.187
1900-1910	-11.602	1.178	-2.079	-12.603
1910-1920	-1.367	-2.587	-2.964	-6.818
1920-1930	6.654	-2.891	1.154	4.917
1930-1940	26.742	241	2.962	29.945
1940-1950	290	-3.492	-1.216	-4.418
1950-1960	6.741	-2.396	-1.681	3.664
1960-1970	43.043	1.725	4.581	49.349
1970-1981	61.249	3.320	11.725	76.294
1981-1986	5.631	901	2.130	8.662

emigració que augmentarà en els anys següents. Efectivament, entre 1887 i 1897 l'emigració va ser tan important que va fer disminuir les xifres de població de les Illes que de 312.593 habitants passa a 306.926 habitants, remuntant en 1900 a 311.649 habitants. D'aquesta manera entre 1887 i 1900 hi va haver una disminució de 944 habitants, però si tenim en compte que entre aquests dos anys la diferència entre naixements i defuncions havia estat de 27.243 persones, el saldo migratori negatiu es pot estimar en 28.187 persones.

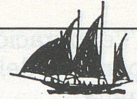
Aquesta crisi demogràfica es dona a totes les illes i si bé és Mallorca que té el saldo migratori més elevat (21.674 per.), però en xifres relatives, amb una taxa mitjana anual d'un 9'03 ‰, destaca Menorca.

El diari «La Almudaina» es va fer ressò d'aquest gran corrent emigratori a partir del dia 1 de juliol de 1889. En aquesta edició juntament amb les comentaris adients al fet apareix un mapa de Mallorca buit, sota el qual diu «sus habitantes se han trasladado a otro mundo» i en els mesos que següen continuen apareixent articles que manifestaven tant el fet com les seves causes, necessitat d'aturar-la i crítiques a l'administració que no actuava amb eficàcia. Entre els motius que es treuen cal destacar els nous impostos que graven sobretot les classes menys afavorides, el ressentiment cap als propietaris de la terra, l'esperit d'aventura que inspiraven les històries dels emigrants enriquits —que eren ben pocs—, els contractistes de mà d'obra per treballar a l'Argentina i en general el que es cita com «neurosis de emigración». Davant tot això es parla del «quietismo de los organismos estatales», de la necessitat d'evitar aquest corrent migratori i en aquest sentit es parla de les il·lusions fallides de molts emigrants que no assoliren l'èxit somiat.

ENTRE 1891 I 1900

En 1891 el nou arancel francès acabà amb l'ex-

Dossier: LES EMIGRACIONS DELS BALEARS D'ANTANY

TAXES MITJANES ANUALS DEL PERÍODE (‰)

	Mallorca	Menorca	Eivissa i F.	Balears
1860-1870				-2'90
1877-1887	-0'31	5'64	-7'06	-0'14
1887-1900	-6'71	-9'03	-6'36	-6'95
1900-1910	-4'59	2'96	-8'30	-3'95
1910-1920	-0'52	-6'14	-11'00	-2'05
1920-1930	2'37	-6'91	3'94	1'40
1930-1940	8'63	0'57	8'59	7'75
1940-1950	0'09	-8'27	-3'22	-1'07
1950-1960	1'92	-3'34	-4'46	0'85
1960-1970	10'75	3'79	11'08	10'13
1970-1981	12'59	6'26	21'39	12'83
1981-1986	2'08	3'08	6'38	2'59

% DEL SALDO MIGRATORI SOBRE EL C. N.

	Mallorca	Menorca	Eivissa i F.	Balears
1860-1870				-40'43
1877-1887	-3'84	73'64	-95'69	-1'71
1887-1900	-103'58	-148'33	-61'36	-103'47
1900-1910	-56'71	35'40	-65'15	-46'72
1910-1920	-9'75	-97'55	-98'08	-34'63
1920-1930	41'51	-129'41	33'58	22'66
1930-1940	337'23	18'62	105'18	248'71
1940-1950	2'36	-185'84	-60'29	-27'27
1950-1960	42'81	-60'99	-223'54	19'50
1960-1970	128'83	36'04	124'93	117'88
1970-1981	176'99	65'02	168'54	163'48
1981-1986	52'59	59'12	67'34	56'27

portació de vins enfonsant una producció i un comerç que des de la destrucció de les vinyes franceses per la filoxera en 1876 havien donat uns anys de prosperitat econòmica i eufòria extraordinàries, provocant l'expansió de la vinya que havia duplicat la seva extensió. Pocs anys més tard el procés d'independència de les darreres colònies espanyoles a Amèrica, que eren un mercat important pels nostres productes, especialment els industrials, acabà amb aquest comerç. Així a la crisi agrària se li afegí la industrial. Diverses fàbriques tèxtils tancaren, entre elles la «Algodonera Mallorquin» i aparegué un atur angunios fins al punt que en 1898 es crearen unes cuines econòmiques per donar menjar als obrers afa megats, però sobretot crispats per la situació. En aquestes circumstàncies s'ha d'afegir la mobilització de tropes per anar a la guerra de Cuba: sols en 1886 sortiren d'Espanya cap a les Colònies 71.290 militars que tornaren després de la desfeta de 1898.

En la «Estadística de Emigración e Inmigración de España 1891-1895» podem llegir que en aquest període emigraren de les Balears 5.454 persones de les quals 2.034 anaren a Argèlia, 458 a les repúbliques sudamericanes (Argentina, 261; Brasil, 85; Uruguai, 65; Mèxic, 40; i Colòmbia, 5) i 2.204 a les Colònies espanyoles de Cuba (1.455), Puerto Rico (646) i Filipines (101). Segons Fajarnés Tur en 1894 emigraren 308 persones de les quals el 85 % eren homes; un 52'6 % eren agricultors, un 18'4 % es dedicaven al comerç i als transports, un 16'7 % a la indústria i un 2'9 % tenien professions liberals. Aquests emigrants anaren en un 49 % a Argèlia, en un 25 % a Cuba, un 6 % a Puerto Rico, un 10 % a Manila i altres a Sète (França) i a Malta.

Tots els municipis de les Illes llevat del de Palma tingueren saldos migratoris negatius en el període de 1887-1897 i entre ells cal destacar pel volum dels seus contingents Manacor (7.068 per.), Felanitx (1.762 per.), Pollença (1.497 per.), i Maó (1.281 per.), i

altres per la seva importància relativa mida en la taxa mitjana anual del saldo migratori d'aquest període i entre els quals cal citar a més dels esmentats, els de Deià (21'74 ‰), Costitx (17'16 ‰), Fornalutx (16'64 ‰), Lloseta (15'03 ‰), Ferreries (17'04 ‰), Sant Joan Baptista (20'5 ‰), etc.

DE 1900 A 1960

En el decenni següent (1900-1910) continuà havent-hi un saldo migratori negatiu de 12.603 persones que afectà a Mallorca i Eivissa i que es generalitzà al total de les illes entre 1910 i 1920 amb un saldo migratori de 6.818 persones. Això vol dir que l'emigració continuà però minvant gràcies al creixement econòmic de les illes i les seves crisis, i en què tengué un impacte prou important la I Guerra Mundial i el seu final. En aquest període l'emigració es dirigí especialment a l'Argentina a més d'altres repúbliques sudamericanes. Entre 1920 i 1930 ens trobam amb un saldo positiu pel conjunt de les Illes però que té signe negatiu a Menorca. Però en els anys de 1930-1940 totes les illes presenten saldos positius, molt elevats a Mallorca i Eivissa i que són conseqüència tant del retorn d'antics emigrants a causa de la crisi del 29 que tornen a Mallorca en un moment d'eufòria econòmica en què va tenir part el turisme. La Guerra Civil espanyola trencà aquesta situació i quan acabà en 1939 es produïren uns reajustaments espacials de població, conseqüència de la guerra, en què tenen especial importància la localització de les guarnicions militars. Tot això pot explicar el comportament demogràfic de la dècada que resulta atípic.

La dècada de 1940-1950 i donades les circumstàncies difícils de la postguerra i les que es derivaren de la II Guerra Mundial, hi tornà haver un saldo migratori negatiu de 4.418 persones que es localitzà a Menorca i Eivissa en les quals continuà fins a 1960 malgrat que en aquest darrer decenni hi va haver un saldo positiu per al conjunt de les Illes. Aquesta ve-

gada l'emigració es dirigí als països europeus que es recuperaven del conflicte i necessitaven mà d'obra a balquena.

EL GRAN CANVI

A partir de 1960 es produeix el gran canvi en el procés demogràfic de les Balears conseqüència del desenvolupament de les activitats turístiques i que les convertiren en un gran centre d'immigrants, fent-los canviar tota la seva trajectòria i estructura econòmica i social.

Hem parlat de saldos migratoris i d'emigració, termes que no s'han de confondre. El primer ens indica una sortida de la població fora de les Illes, que en part és emigració si es dirigeix a països estrangers, però també la que va a altres llocs d'Espanya, o sia les migracions interiors, que encara estan per estudiar. També hi ha hagut uns processos migratoris interns en cada una de les illes, dels quals el principal beneficiat ha estat la capital, Palma que al llarg del segle XX ha anat acumulant població, passant de concentrar el 25'75 % en 1900, al 43'80 % en 1960 i que no es sinó el resultat de la potenciació de les seves funcions urbanes.

BIBLIOGRAFIA

BARCELÓ PONS, B. (1970): *Evolución reciente y estructura actual de la población de las Islas Baleares* (Tesi doctoral) Madrid-Ibiza, Institut d'Estudis Eivissencs, C.S.I.C.

BARCELÓ PONS, B. (1964): *El segle XIX a Mallorca*. Monografia de l'Obra Cultural Balear, Palma.

BARCELÓ PONS, B. (1967): *Els moviments migratoris a les Illes Balears*. Treball dels cursos de Doctorat a la Universitat de Barcelona.

BARCELÓ PONS, B. (1981): *El balance demográfico de las Islas Baleares en el quinquenio de 1970-1975*. In «Mayurqa» núm. 17. Palma, Universitat, pp. 103-109.

DUBON PRETUS, M. L. (1980): *Expansió i regressió demogràfica a Maó des de 1741 i 1840*. In «Trabajos de Geografía», núm. 38. Palma, Universitat, pp. 27-40.

FAJARNÉS TUR, E. (1928): *Acrecentamiento de la población de Baleares en un siglo*. In «Revista de Menorca». Maó.

FAJARNÉS TUR, E. (1903): *Emigración e inmigración en las Baleares*, Palma, Colomar.

OLIVER FUSTER, J. (1980): *Un informe sobre la emigración de menorquines a tierras de Argelia en el s. XIX*. In «Trabajos de Geografía» núm. 35. Palma, Universitat, pp. 133-138.

SALVA TOMÁS, P. (1980): *Demografía de la población de las Baleares en el último tercio del s. XIX. 1878-1900*. In «Trabajos de Geografía», núm. 38. Palma, Universitat, pp. 77-140.

BARTOMEU BARCELÓ I PONS

llibreria

Jovellanos

- pósters
- làmines
- postals...

Jovellanos, 7 Tel. 72 14 66
Ciutat de Mallorca

Edicions

Disseny gràfic

Publicitat impresa

Fotocomposició

Tipografia / Offset

taller gràfic

RAMON

JAUME BALMES, 43 - TEL. 75 44 32 - 07004 PALMA DE MALLORCA

100 anys d'emigració andritxola a Cuba

Rosa M. Calafat i Vila

Instantània de «El Malecón» a l'Havana al començament del segle XX (Arxiu Lleonard Muntaner)

Del 1850 al 1950, Andratx fou un poble d'emigrants; aquest fet ens porta cap a un món peculiar i constituït sota aquest eix i per a aquest principi.

L'emigració d'andritxols, entesa com a història individual i com a història col·lectiva, fou sistemàtica i, si més no, ritual.

Atès que, vivències i experiència són components intrínsecs de la literatura popular, creació d'un poble o per a un poble, hem de saber de quina manera un fenomen social, econòmic i cultural, afectà la

memòria col·lectiva, impulsora de la producció literària.

INICI DE L'EMIGRACIÓ ANDRITXOLA

Cal partir de la premissa que Andratx era pobre en agricultura, i la pesca, l'altra font econòmica, no comptava amb la infraestructura adequada per poder explotar òptimament aquest recurs natural.

1850, és la data aproximada que donen com a

inici de l'emigració, i els pescadors com a pioners d'aquest corrent migratori. Tant, *La Historia de Andraig* de Juan Bta. Enseñat, com les fonts orals hi coincideixen:

«Arriesgada y peligrosa era esta última navegación aún a mediados del siglo XIX, que se hacía en buques de vela y necesitaban tres meses para la marcha y otros tres para la vuelta.

¡Desgraciado el que era cogido por algún equinoccio por ser muy contados los que podían resistir sus violencias! En la isla de Cuba eran diezmadados por el vómito negro los jóvenes europeos que en ella fijaban su planta: por eso ninguna otra población de Mallorca secundó a los andragenses en esta tarea (...) Conformándose con la simple remuneración de sus trabajos; que con ser ínfima, les alentaba por considerarla suficiente para atender a las necesidades que padecían sus familiares en Mallorca, en cuyos hogares se restituían cada dos o tres años...

Tal es la base y el principio de la regeneración y desarrollo del pueblo de Andraig, que en el año 1860 había alcanzado todo su apogeo y esplendor como lo demuestran los datos estadísticos (...) A la 3.ª pertenecían todos los licenciados cumplidos, que casi en su totalidad se embarcaban para América en busca del metal amarillo y a quienes titulaban habaneros».

A partir del 1900 dos eren els llocs de destinació dels emigrats:

Batabanó, per als pescadors d'esponja.

«Als catorze anys vaig anar a Batabanó i pesca-va esponja amb quatre dels meus germans. Fèiem una marea, una estada a la mar de 20 o 30 dies, i tornàvem a port. Veníem l'esponja. Estàvem un dia o dos a terra i després partíem a fer-ne una altra». (Andreu Vera Rodenas. Pescador).

L'Havana i Centfocs, per als que es dedicaven a les tasques agrícoles.

«A Centfocs amb un carro em feien vendre carbó. Érem jo i dos negres per descarregar-lo. A Centfocs hi havia carbó, llenya, plàtans...».

*Cubana de Camagüei,
¿de que estás tan amarilla?
De comer plátano verde
y chingar por la manigua*
(Jaume Pujol i Pere J. Bosch. Emigrants)

A principis del segle XX, cap allà l'any 17, el viatge ja només tenia una durada d'un mes, no de tres com esmentava *La Historia de Andraig*.

Quan arribaven a l'illa cubana, els emigrants eren portats a «Triscorni», una mena de presó-quarentena, on restaven fins que algun familiar els reclamava, o bé algun empresari els contractava com a mà d'obra barata. En cas contrari, el govern cubà els remetia al lloc d'origen. De Triscorni, se n'alliberava el qui tenia sort de trobar feina, o bé gràcies a Gabriel Pujol i Mir, en Tiona.

Tiona, personatge mític, arribà a Cuba l'any 1900 i fou un dels pocs que aconseguí establir-s'hi com a empresari, propietari d'un restaurant dit *La Marina Balear*. Moltes són les gloses que parlen d'en

Tiona, encara que, la més recordada entre la gent, és la que narra el consell que En Tiona rebé del seu sogre abans de partir cap a Cuba:

*Cinquanta anys he duit bandera
de barcos per navegar
i ara per descansar,
Biel, he hagut d'agafar
el matí amb una mà
i amb l'altra la somera*

De Triscorni, a les gloses se'n parla poc, a una de les poques gloses on surt, és a la que el poble dedicà a En Bolei, un glosador de males puces:

*En Bolei ja s'ha trobat
amb so clau que li tocava
de quaranta mallorquins
en Bolei a Triscorni ha anat*

CUBANS I ANDRITXOLS: NADIUS I EMIGRANTS

D'una banda, hem dit que l'andritxol era la mà d'obra barata, d'altra hem de concloure que pocs eren els que feien fortuna, alguns, fins i tot, no es pogueren pagar el viatge de tornada.

Els andritxols eren considerats estrangers, «Gallegos»; malgrat que el racisme més accentuat era pel que fa als negres. Són moltes les gloses que reflecteixen els conflictes entre ambdues comunitats. Quant al conflicte lingüístic:

*Tu, germà Sebastià,
si a l'Havana vols venir,
has d'aprendre a llegir
i a parlar es castellà,
que si no te passarà
lo que a mi em va succeir.
A En Bernat diga-li
que em feren empeguir
per no saber-lo parlar.
Saps qui t'ho pot ensenyar?
És el germà Jolià
que en es corter va servir.*
(Jaume Pujol Llabrés)

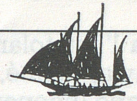
La llengua és, en molts casos, el símbol de la idiosincràsia. Les gloses de pregunta-resposta, que són disputes verbals entre cubans i andritxols, exposen l'element diferenciador i en fan, de la llengua, la protagonista:

Cubà *En Cuba cantan cubano,
en España el español
en Italia el italiano
en campo de Nueva York
cantan los americanos*

Andritxol *Sa guiterra és el motillo
i es màneg de coral
Avui es qui la toca
és andritxol natural.*

Malgrat tot, la comunitat andritxola aconseguí d'organitzar-se i d'establir-se una mena de Centre Andritxol, aquest era la *Quinta Balear*, institució que

Dossier: LES EMIGRACIONS DELS BALEARS D'ANTANY

els garantia l'assistència mèdica, l'esbarjo, el joc, la lectura, etc.

Alguns dels costums cubans foren ràpidament assimilats pels emigrants, sobretot, pel que fa a la sexualitat. Moltes són les gloses que els andritxols feren a les dones cubanes, a les «mulates», elogiant-ne l'erotisme, o narrant una experiència sexual viscuda. La festa, la llibertat de comportaments d'aquell país, contrastaven força amb la moral estricta del poble andritxol i de les seves dones.

No és d'estranyar, doncs, que molts emigrants, acabassin les «eixides» sense cap cèntim. La disbauxa ho havia engolit tot.

La resposta en aquesta actitud i comportament la narra aquesta glosa que els cubans dedicaren als andritxols:

*Ya vienen los gorriones
con las patas muy hinchadas
vienen de chingar cubanas
y de hacer los cabrones*

*Eso sí es tener cojones
tenerlos que aguantar
Por el culo nos van a dar,
esos malditos patones.*
(contada per Antoni Burbaia)

La resposta de la dona Andritxola, sobre aquesta situació, tampoc no quedà enrere:

*En es morro de l'Havana
he vist un gorrió
m'ha dit que a una cubana
es cul li feia pudor*
(contada per Rosa Vera)

LES DONES I L'EMIGRACIÓ

Si més no, al llarg de cent anys, Andratx fou poble de dones, vells i nins. La dona era l'eix d'aquella estructura social, administrava els doblers i tenia cura que res no es capgiràs.

Així ho reflecteix la fraseologia popular:

«Has rebut carta i cosa?»

«Has rebut paperets en punta?»

«Homes cap allà, doblers cap aquí».

Esposes, germanes i mares, eren les emissores o receptores de les cartes glosades (Epistolari oral, atès que la majoria dels interlocutors no sabien ni llegir ni escriure, les notícies eren confiades oralment als companys que anaven a Cuba o en tornaven).

Les mares escollien el promès de la filla, segons els doblers que aquest hagués aconseguit. Si el jove emigrant no obtenia el mínim econòmic establert, el prometatge es trencava. Les infidelitats entre promesos per motius econòmics rebé un nom: «Carabassa de l'Havana».

*Carabassa de l'Havana
que diuen que és sa millor*

Carnet del «Centro Mallorquín» a Batabanó (Cuba), que es constituï en una vertadera colònia d'andritxols pescadors d'esponja (Arxiu Lleonard Muntaner)

*jo des de Batabanó
te n'envii una taiada
No és que jo l'haja provada,
però n'he sentida olor.*
(contada per Maria Bosch)

L'encapçalament de les cartes glosades ens en demostra el caràcter íntegrament oral. La memòria és el correu d'intercomunitats:

*Tres cartes tenc a l'Havana
que he enviades al meu fill
i no ha estat per dir:
encomanau-me mu mare.*

*Recorda't qualche vegada
quan a dins sa falda et servava
i sustento et donava
i no en tenia per a mi
i ja veis es meu fii
sa paga que m'ha donada.*

Contestació:

*Som en Toni Bosch Bernada,
d'Andratx i no de Puigpunyent
perquè no digui la gent,
vos envii una unça per mun pare,
una per mu mare
i una per cada germana,
i una per l'Havana
que allà no hi ha enteniment
i vós qui deis que jo no en tenc,
posau un barco expressament
i m'enviareu cap a Espanya.*
(contada per Pere J. Ensenyat)

La glosa de transmissió oral, la que ens conta les vivències d'uns éssers i les circumstàncies d'una societat, té, també, el conreu escrit. Si d'una banda hi

havia l'epistolari de transmissió oral, d'altra banda, hi havia, també, el testimoni escrit, aquest era el *Semanario Independiente Andraitx*.

SEMANARIO INDEPENDIENTE ANDRAITX. 1920-1959

Subtitulat, a partir del 1921, *Semanario defensor de los intereses morales y materiales de este pueblo*.

Era per definició la premsa escrita de dues comunitats. Entre d'altres, es feia ressò dels problemes, les notícies i les informacions que venien de l'altra illa. Format per diverses seccions, la del *Buzón*, era l'encarregada de fer conèixer el moviment migratori, qui partia i qui arribava, en principi de Cuba, després, sobre la meitat dels anys quaranta, de Nantes i Barcelona:

«El domingo pasado salió para Cuba nuestro estimado amigo D. Leonardo Reus, quien nos hizo el ruego de que hicieramos constar que le fue imposible despedirse de todas sus numerosas amistades, haciéndolo desde estas columnas» (24 de juny de 1920).

«Sabemos que nuestro apreciable amigo D. Leonardo Reus, llegó a Cienfuegos (Cuba) sin novedad» (22 de juliol de 1920).

La cosa era ben organitzada, fins i tot la realització del pagament. A quasi tots els exemplars, hi llegim aquest anunci:

«AVISO:

Suplicamos a los suscriptores del extranjero, que tengan la bondad de efectuar sus pagos por mediación de la familia o por giros de un año anticipado. Esto, para evitar molestias a todos».

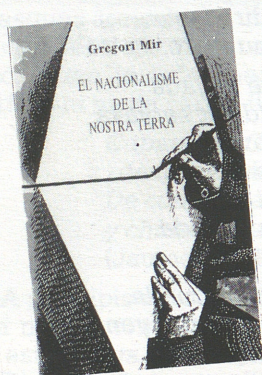
Cada colònia d'emigrants tenia el seu corresponsal, a Batabanó, Bernat Alemany; i a Centfocs, Guillem Moragues, pel que fa als anys 1923 a 1926. El corresponsal era qualsevol dels emigrants que sabés llegir i escriure. Les notes de premsa que enviaven eren en contingut i forma defectuoses. La impremta era la que feia de correctora.

«HABANERAS:

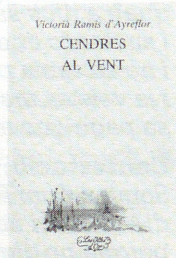
Pedro Massot.— El día 6 de Marzo a las 10 p.m., reuniéronse en el Restaurant la "Marina Balear" de Pujol y Cia. un crecido número de amigos y admiradores del Sr. Pedro Massot, al objeto de festejar con un banquete su nombramiento de Administrador de la Quinta Balear» (9 d'abril de 1921).

Pel que fa al tema de la llengua, al setmanari predominen els articles en espanyol, no obstant això, la diglòssia d'ús de llengües hi és ben palesa. Els articles sobre qüestions polítiques, econòmiques o socials s'escriuen en espanyol; mentre que la glosa, directament o indirecta, dirigida al poble, de tema sarcàstic, històric o d'altres, es feia en llengua catalana.

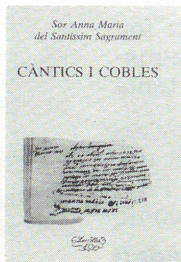
DARRERES NOVETATS DE L'EDITORIAL MOLL

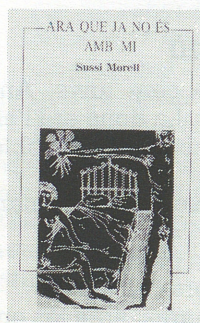
Gregori Mir, *El nacionalisme de «La Nostra Terra»*.

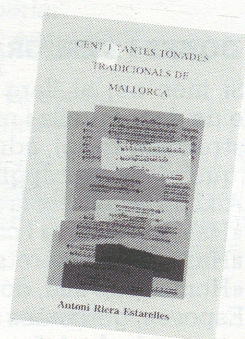
Victorià Ramis d'Ayreflor, *Cendres al vent*. Biblioteca «Les Illes d'Or», 145.

Sor Anna Maria del Santíssim Sagriment, *Càntics i cobles*. Biblioteca «Les Illes d'Or», 146.

Sussi Morell, *Ara que ja no és amb mi*.

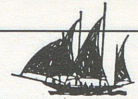

Antoni Riera Estarelles, *Cent i tantes tonades tradicionals de Mallorca*.

Torre de l'Amor, 4. Palma de Mallorca

Dossier: LES EMIGRACIONS DELS BALEARS D'ANTANY

El setmanari comptà, a partir dels anys 50 amb un glosador de la història d'Andratx, en *Ja està dit*.

*Andratx no té glosadors
com un altre temps tenia
ni fa betlems a Maria
per maig, un mes tan hermós*

.....

*Ja no veuen mariners
venir de Cuba com antes
a gastar-se amb bullangues
tot quant guanyaven... i més*

.....

Aquesta glosa, de la qual només en reproduïm algun fragment, es féu molt famosa dins Andratx i, si bé, per primer cop, la vaig sentir per via oral, després la vaig trobar escrita al Setmanari amb el títol *No hi ha temps que no torn*.

Rafel Tixadora, En *Ja està dit*, comptà amb una secció fixa per a les seves gloses, anomenada *Coplas de buena fe*, on publicà la major part de la seva obra. La primera que hi trobam és una declaració d'intencions i una justificació de la seva producció:

*Que de coses que han passades
es temps que no he estat aquí!
Algunes me'n varen dir
que creis-me, per lo salades
vos jur que les hagués glosades
si, ell, jo encert esser-hi.*

.....

*Vull que sigui «novedad»
tot lo d'aquesta secció
i si algun en llegir-ho,
se sentís agraviat,
que pensi que ho he posat
sense cap mala intenció.
Són coples de bon humor
admeses per sa justici
dins elles no don clarici
de qui és es pecador
i es pecat quan sol dir-lo
procur no fer-ho amb malici.
No som glosador d'ofici
més tost, som improvisat
ningú mai he criticat
qui tal fa ¡Mereix judici!
i si jo ho faig, no és per vici
i molt menos per maldat.*

Ja està dit

Sobre els anys 50, Andratx passà d'un poble emigrant a un poble receptor d'emigrants. L'emigració a Cuba s'havia acabat. Si Rafel Tixadora escrigué gloses evocant la nostàlgia del temps passat; Antoni

Coves, el Sen Toni Planes, n'escriurà obres de Teatre.

El canvi de societat emigrant a societat receptora d'emigrants no només afectà la infraestructura social, sinó que es reflectí a la literatura, i, aleshores, la creació literària, gloses, articles de fons, teatre, resta definida sota el nom genèric d'històrico-nostàlgica.

EN PERE PAU ES PAGÈS I EN TÒFOL ES MARINER

És l'obra de teatre més representativa del Sen Toni Planes. Obra datada el 1967 i que fou estrenada per primera i última vegada l'any 1972 al Teatre ORPA del Port d'Andratx.

L'obra reflecteix la dicotomia entre l'experiència del vell i la immaduresa del jove.

D'una banda, el món andritxol a Cuba i de l'altra la realitat no-màgica dels qui en venien.

Pere Pau: Però, devies guanyar
es dobés a té qui té.

Tòfol: *No ho creguis. Un mariner
poca caravana fa,
és més, frissa de cobrar
que pissetes ha de mester.*

.....

Quant al tema de la llengua, a les gloses ens adonam que la llengua és força d'identitat, al teatre ho serà també:

*Mira forastero
jo no entengo el castellano
només sé el mallorquino
me demostres que ets amigo
i jo ho trob ben estraño.*

Tot plegat, és la creació d'uns homes, d'un poble i d'una comunitat, que de forma col·lectiva o individualitzada ens permeten de conèixer un tros de la història d'Andratx.

Foren molts els costums i moltes les vivències que cada testimoni personal, cadascuna peça escrita, glosa o obra ens transmeten.

Hem parlat d'història, de societat, de llengua, de tota la realitat tancada dins l'univers de la glosa.

Podem parlar, encara, de toponímia, del significat que tenia «El Coll Andritxol». Podem parlar, també, del «Bou de Sant Pere», o del «Promès d'enguany vendré» o del que li succeí a «Na Caterina del Mocadorot»; però de fet, tot ens porta a un sol camí: La passió de la creació, del mite i de la història de cent anys d'andritxols a Cuba.

ROSA M. CALAFAT I VILA

SUBSCRIVIU-VOS A LA REVISTA LLUC

Una emigració singular: la dels menorquins a Algèria, a la primera meitat del segle XIX

Maria Lluïsa Dubon Pretus

UNA MIGRACIÓ DIFERENT

Potser sigui aquesta migració una de les menys tractades pels estudiosos illencs, malgrat que la seva transcendència va ser gran, tant des del punt de vista de l'emissor, com del receptor. Trobar les causes d'aquest oblit podria conduir-nos lluny de l'objectiu que aquí ens proposam, únicament apuntarem la circumstància que aquesta llunyania cronològica implica una diferenciació amb les altres emigracions insulars.

La diferència entre aquesta emigració insular i les altres de les Illes no és solament cronològica, sinó també espacial. No es dirigeix cap a la destinació més comuna, Amèrica, sinó que té una destinació més pròxima, les terres septentrionals de l'Àfrica, on aquests nous pobladors trobaran prou semblances amb la terra que els va veure néixer: el clima mediterrani, que va suposar un obstacle important per la majoria de colonitzadors europeus, era per a ells prou conegut. L'emigració a Algèria no va ser patrimoni exclusiu dels menorquins. Els mallorquins i eivissencs hi participen també amb menor intensitat, però les característiques que aquestes revesteixen fan aconsellable un estudi particular, que aquí no tractarem.

L'emigració de menorquins de cap a Algèria és un episodi d'una època molt fosca per a Menorca, carregat de dramatisme i que no pot ser considerat superficialment, pensant que l'esperit d'aventura d'aquests illencs els movia a descobrir altres móns. Quan una migració adquireix grans proporcions, com les que va adquirir aquesta (es mogué un quart del total de la població—, no valen raons individuals per explicar-la. La sortida definitiva de l'illa de Menorca de prop de deu mil persones, que no havien de retornar, és un fet prou significatiu com per estudiar-lo amb deteniment.

LES CAUSES

Què va succeir a Menorca a la primera meitat del segle XIX? Per quin motiu Algèria és la destinació? Aquests són els dos grans interrogants a què hauríem de respondre per entendre aquesta emigració.

Menorca havia anat consolidant una economia cada cop més oberta a l'exterior. La sortida del camp a la ciutat havia estat impulsada pel creixent movi-

ment que anava experimentant el port de Maó, del segle XVIII ençà. A la pobresa agrícola de l'illa, s'hi afegien les característiques de la propietat de la terra. L'estructura de propietat es fonamenta en la «gran» propietat i els criteris d'explotació de la terra obeeixen més a la mateixa estructura, que a criteris de racionalitat. El nombre de treballadors agrícoles no sempre estava proporcionat amb l'extensió de les respectives propietats que treballaven.

Únicament algunes zones, posades en conreu en el segle XVIII, obeïen a criteris més racionals i donaven una productivitat molt més elevada. El pas del camp a la ciutat era un camí fàcil de recórrer i rara vegada el treballador que sortia del camp deixava darrera alguna mena de propietat.

Maó i el seu «hinterland» anava creixent i el port ocupava gran nombre de professionals, en diverses feines. S'havia desenvolupat un important comerç, que es dedicava a transportar blat de diferents ports, més o menys llunyans de la Mediterrània, cap al Llevant de la Península Ibèrica. És a dir, els navegants menorquins actuaven bàsicament com a intermediaris.

A més del comerç en sentit estricte, que per si mateix ocupava un nombre molt considerable de professionals, el port de Maó disposava d'instal·lacions diverses (llatzeret, arsenal...), que havien contribuït al desenvolupament d'un bon nombre d'ocupacions que s'hi relacionaven.

D'altra banda, el Port era escala obligada per diverses singladures que hi recalaven, bé amb finalitats estratègiques, bé amb finalitats comercials. Precisament a la primera desena del segle XIX el Port es va veure molt concorregut, amb ocasió de la guerra napoleònica, que a més del moviment de vaixells, va produir un notable moviment de persones, refugiats polítics, que restaven a l'illa a l'espera d'esdeveniments.

Totes aquestes circumstàncies possibilitaven i potenciaven el creixement de la població illenca, especialment a la rodalia de Maó. Fins els anys 20, l'economia menorquina va gaudir d'una situació globalment favorable, però que estava basada damunt uns pilars molt febles. La mateixa petitesa de l'illa i la limitació dels diversos afers econòmics suposaren una situació d'instabilitat permanent. El trenca-

Dossier: LES EMIGRACIONS DELS BALEARS D'ANTANY

ment d'algun element seria suficient per fer trontollar tot el funcionament econòmic del moment.

D'altra banda, la limitació dels recursos illencs impedia l'arreglament de Menorca en si mateixa. La nombrosa població que s'havia anat desenvolupant no era possible que s'hi mantingués, basant-se solament en l'economia agrícola tradicional.

La ruptura del primer pilar econòmic es va produir amb el decret de l'any 20, que impedeix la introducció a l'Estat Espanyol, del blat estranger amb el qual comerciaven els menorquins. Així es produeix la ruïna instantània d'un important comerç, que s'havia anat consolidant al llarg d'un dilatat procés.

Els comerciants enriquits no gosen invertir en altra cosa que no sigui en terres, per tal d'assegurar el seu futur.

Els progressos que experimenta la navegació a principis del segle XIX incidiran negativament damunt la vida menorquina. La generalització de la navegació a vapor resta valor estratègic al port de Maó. La seva situació, centre geogràfic de la Mediterrània Occidental, juntament amb les seves magnífiques característiques naturals, l'havien convertit en escala obligada per diverses navegacions de llarg recorregut. D'acord amb les noves condicions tecnològiques s'instal·len línies de transport regulars, adequades a les poblacions que comuniquen i Menorca restarà fora dels circuits usuals, mentre que Mallorca es veurà beneficiada.

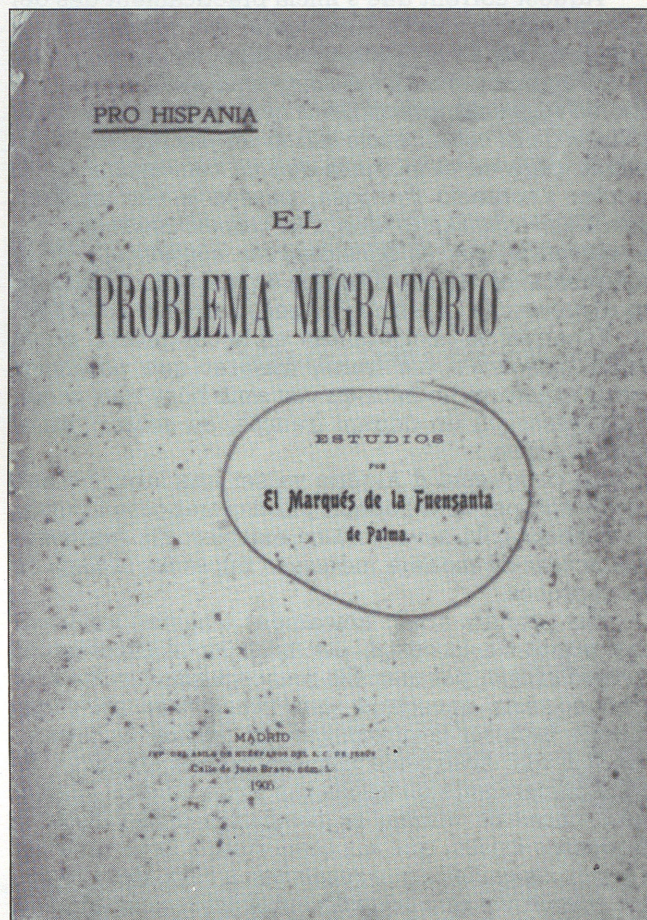
Altres fets com el tancament de l'arsenal, la potenciació d'altres llatzerets espanyols, etc., que es produeixen escalonadament, contribuiran a empitjorar la delicada situació econòmica menorquina.

La situació en què es trobava Menorca, en iniciar-se els anys 30, era de profunda crisi i la pressió demogràfica era intensa. L'emigració era potser l'única via que restava.

LA CONQUESTA FRANCESA D'ALGÈRIA

A més dels factors esmentats, que per ells mateixos ja podrien justificar una sortida massiva de població, es conjugaren altres fets que potser la potenciaren o bé l'orientaren. El fet que Menorca jugàs un paper destacat en la conquesta d'Alger, per part dels francesos, resulta també important. Aquí el factor propagandístic, que en altres emigracions serà un element organitzat expressament, sorgeix espontàniament. Pensem que la conquesta d'Algèria va ser concebuda des d'Europa com a una necessitat d'alliberació de les contínues incursions àrabs; l'historiador Vilar l'anomena «la darrera croada» (1). Fins i tot havia estat projectada com a actuació conjunta de diversos estats europeus i que finalment va realitzar França en solitari, encara que l'Estat Espanyol va actuar com a catalitzador de tot el procés.

Les Balears, i, Menorca en particular, per raons geogràfiques, juguen un important paper en aquest

Coberta del llibre del Marquès de Fuensanta sobre la problemàtica de les migracions

ta conquesta. A Menorca s'instal·la l'hospital de sang de la contesa. Per a l'atenció sanitària dels ferits es trasllada a Menorca un nombrós equip de professionals francesos. A mesura que avança la contesa se sol·liciten treballadors menorquins per tal d'atendre les diverses necessitats de l'hospital. També col·laboren els menorquins en el trasllat dels ferits des d'Algèria i proveeixen de mercaderies fresques als combatents.

A l'inici dels anys 30 Menorca veu alleugerida momentàniament la crisi, no solament per les causes esmentades, sinó també per l'important moviment que registrà el Port, que rebé visita de nombrosos vaixells de diversos països, que volien seguir de prop els esdeveniments.

D'aquesta manera s'inicia el corrent migratori

(1) VILAR, J. B. *Emigración española a Argelia (1830-1900)*. C.S.I.C. Madrid, 1975. Aquesta obra resulta de consulta obligada, quan es pretenen estudiar aquestes emigracions.

més significatiu que ha experimentat l'illa de Menorca, i, quant a proporcions, el més important experimentat per les Balears.

Aquest corrent que s'inicia pràcticament des del mateix moment de la conquesta, té precisament la característica de ser primerenc. Els «maonesos», així eren denominats tots els emigrants menorquins, arriben a Alger simultàniament que els francesos. Just a l'inici de la colonització reben un tractament equivalent, però en el moment que es comença a reglamentar l'actuació francesa, passen a ser un grup més dels estrangers que s'hi troben presents. Els menorquins, que es consideraven copartípeps de la conquesta, consideren injusta aquesta situació, però no disposen de cap tipus de recolzament. Si bé l'Estat Espanyol va «col·laborar» en la conquesta, no va saber extreure'n els fruits, malgrat que potències com Anglaterra ho haurien vist amb bons ulls, ja que no interessava un domini francès, en solitari, en el Nord d'Àfrica.

La conquesta d'Algèria va ser una labor no ben acceptada per tota l'opinió pública francesa i potser va desbordar la seva política exterior. Els francesos van actuar de manera indecisa i fluctuant al llarg de tot el procés.

Els primers anys, únicament s'havien subjugat uns punts de la costa, per tant tot el proveïment havia d'arribar per mar. Els menorquins, ben avesats a fer aquesta navegació, que presentava prou dificultats, malgrat la proximitat geogràfica, es prestaven a fer-la. D'aquesta manera podien subsistir alguns comerciants en època tan fosca, la qual cosa, a més, permetia animar la producció d'hortalisses i productes frescs, que els menorquins acostumaven a servir als vaixells que recalaven a l'illa. Resulta curiós comprovar que aquesta emigració encaminada a un punt pròxim de la Mediterrània i molt visitat pels menorquins, no tindrà retorn.

El corrent migratori menorquí es produeix dins la primera meitat del segle, encara que als anys cinquanta es manté en menors proporcions i va perdent força progressivament. Podríem parlar d'etapes diverses d'aquesta emigració, i una primera seria la inicial, que ja hem apuntat, que es produiria en els tres primers anys i que no seria molt intensa, seguida d'una altra de massiva en els darrers anys trenta i que es mantindria, encara que amb menor intensitat, fins els anys seixanta.

LES CARACTERÍSTIQUES DE LA MIGRACIÓ

Les característiques d'aquesta emigració, vista fins ara des de la perspectiva de l'emissor, ja les hem anades apuntant, però ens resta observar-les també des del punt de vista del receptor, fent una distinció entre els dos tipus de receptors, els francesos d'un costat, i, els argelins, de l'altre. Per als francesos l'aportació menorquina va resultar ser una peça clau per dur endavant la tasca colonitzadora. Per als argelins esdevingueren els colonitzadors més perillosos.

La necessitat de terra dels menorquins, el seu

Port i ciutat de l'Havana a inicis del segle XVIII
(Arxiu Leonard Muntaner)

coneixement del medi, que els permetia trobar els correus més apropiats, i, per damunt de tot, la imperiosa necessitat de subsistir, ja que no els restaven alternatives, podien fer possible una tasca complexa com aquesta. No és que els menorquins dugueren la tasca de la colonització en solitari, però sí que hi jugaren un paper destacat.

El comportament dels menorquins en terres d'Algèria, com a grup nombrós, compacte i solidari, facilitava l'operació. Quan arribaren els primers immigrants a Alger, s'intal·laren a la ciutat, o bé als seus voltants, cercaven tots un lloc de treball, fins i tot les dones, que treballaven com a adesadores. Però just que la situació econòmica ho permetia, construïen ca seva i la dona restava a la llar, mantenint fidelitat absoluta a les tradicions menorquines. La casa, l'edificaven seguint el mateix estil constructiu que s'utilitzava a Menorca. Aquesta casa podia servir d'allotjament provisional per a familiars i amics, que encara no havien aconseguit instal·lar-se.

El treball dels menorquins era molt valorat, ja que havien demostrat que en terres de baixa qualitat sabien treure un bon rendiment. La política dels colonitzadors de crear assentaments francesos, que es desenvolupa al llarg dels anys 40, fracassà rotundament. Tots els avantatges de què gaudien no resultaven suficients per dur-los endavant. Les colònies governamentals franceses es duen a terme amb persones arribades de distinta procedència, sovint provinents del nord de França, amb uns hàbits de vida molt diferents dels menorquins. Acostumats a una alimentació consistent, pròpia de país fred, i a la vida urbana, es trobaven amb massa dificultats en un medi rural, on tot estava per fer i on els rendiments de treball no permetien més que una alimentació mínima, l'estrictament indispensable per a subsistir.

Pels anys 50 els menorquins aconsegueixen, per primera vegada, participar d'un projecte similar als que fins el moment s'havien desenvolupat sense èxit. El resultat que n'obtenen és distint. Els menorquins s'adaptaven millor a la nova terra, el medi els re-

Dossier: LES EMIGRACIONS DELS BALEARS D'ANTANY

sulta similar al seu, l'austeritat alimentícia que practiquen esdevé indispensable; així aconsegueixen crear un assentament estable i ben organitzat. Des d'aquell moment els francesos prenen consciència de la seva vàlua com a colonitzadors, i el resultat d'això va ser que els menorquins anaren disposant de terres, sense haver de lluitar contra tantes dificultats, com ho havien fet, anys enrera. La seva voluntat d'aconseguir establir-se i les seves característiques favorables fan que els seus assentaments vagin prosperant més i més i que s'estenguin com una taca d'oli. Els francesos, veient aquests resultats, imposen com a condició als menorquins, per seguir concedint-los més terres, que cada títol de propietat d'un menorquí s'ha d'alternar amb una d'un francès. D'aquesta manera s'aconseguiria un doble objectiu, motivar els francesos i trencar el «ghetto» menorquí.

IMPACTE D'AQUESTA EMIGRACIÓ

Els efectes que aquesta emigració va suposar per a Menorca no serà possible comentar-los en aquesta ocasió. En altres estudis, realitzats amb anterioritat (2) es remarcava que per a entendre la demografia menorquina del segle XIX, i potser del segle XX, era necessari tenir present l'importantíssim drenatge de població que va suposar aquesta emigració. Tot l'excedent de població havia hagut de sortir de l'illa, la qual cosa havia introduït canvis de-

mogràfics estructurals importants, i, en conseqüència, canvis en la seva dinàmica poblacional: la natalitat disminueix bruscament al llarg de la primera meitat del segle XIX, mentre que la mortalitat segueix en descens molt més suau. Això dóna lloc a un feble creixement vegetatiu i a una «transició demogràfica» anòmala.

Actualment, s'estan realitzant nous estudis entorn a l'emigració de menorquins a Algèria, estudis concrets, que poden aportar nova llum entorn a aquesta qüestió.

MARIA LLUÏSA DUBON PRETUS

(2) DUBON PRETUS, M. Ll. *Dinàmica de la població de Maó en relació a la resta de Menorca 1741-1981*. Memòria de Llicenciatura, 1984.

La emigración menorquina a Argelia en la primera mitad del siglo XIX. Detección y evaluación mediante análisis demográfico directo e impacto sobre la evolución posterior de la población. «Anales de Geografía de la Universidad Complutense», núm. 7, 177-185.

SUBSCRIVIU-VOS A LA REVISTA LLUC

LLUC

Bolletí
de
subscripció

NOM

DIRECCIÓ

POBLACIÓ

es fa subscriptor de la revista **LLUC** per l'any 1989. Pagarà l'import (1.500 ptes.) (estranger 1.700 ptes.) per 6 números

.....enviant un gir postal o taló barrat

.....per un rebut domiciliat a Banc o Caixa

Marcau amb una X la forma de pagament que us interessi.

Retallau i enviau aquest bolletí de subscripció a **LLUC, apartat de correus 619, 07080 Palma de Mallorca**, i rebreu puntualment al vostre domicili la nostra publicació bimestral.

Clergues mallorquins emigrants a Amèrica a partir de la segona meitat del segle XIX

per Pere Fullana

INTRODUCCIÓ

En el context eclesial i eclesiàstic no es parla, gairebé mai, del terme «emigrant» referit a capellans, religiosos o religioses, que un moment determinat abandonen el seu àmbit pastoral per anar a exercir el seu ministeri a altres països. En canvi, es parla sempre de missioners, enviats al Tercer Món, per tal d'evangelitzar i contribuir a les millores socials d'aquells països. Així i tot, en aquest breu escrit, intentarem situar-nos entre l'assaig i la història, en un intent de plantejar una sèrie d'hipòtesis que, tant de bo, en un futur puguin ser puntualitzades en qualsevol sentit.

En primer lloc, ens decantam per parlar de «clergues i religiosos emigrants», tipologia clarament diferenciada dels «missioners» i dels «exiliats», fenomen tan propi dels segles XIX i XX. Si podem parlar bàsicament de dues causes que propiciaren l'emigració, com són: la crisi econòmica i el creixement demogràfic (1), ambdues, poden ser perfectament aplicables als eclesiàstics. La Diòcesi de Mallorca viu especialment dos moments importants pel que fa a l'augment desmesurat dels seus efectius: el primer, a partir de 1835, amb la desamortització, quan la majoria dels religiosos exclaustats s'integren a la pastoral diocesana, moment que perdura fins a la Restauració borbònica; i el segon, el progressiu aug-

ment de vocacions eclesiàstiques i la fundació o reinstal·lació de les congregacions religioses masculines, que es va produir a partir de 1875. La pròpia demografia religiosa havia de produir necessàriament un cert «atur» eclesiàstic. A la vegada, haurem de tenir present la pròpia situació econòmica del clergat, encara avui per estudiar, però certament la precarietat econòmica del baix clergat, propiciarà en determinats moments, la recerca, fora de la pròpia diòcesi, d'un modus vivendi més digne.

Aquestes dues causes aplicades a la Diòcesi de Mallorca ens porten a fer les següents apreciacions:

LA CRISI DE LA POSTDESAMORTITZACIÓ (1835-1875)

Ja la desamortització del Trienni Liberal (1820-1823) va tenir una sèrie de conseqüències negatives per a un sector dels religiosos mallorquins: supressions de convents, secularitzacions i exilis. Però, fou sobretot la desamortització de 1835 la que tingué més greus conseqüències per a l'Església mallorquina. Situació complexa, en primer lloc pels 801 religiosos que quedaren fora dels seus convents i en segon terme per la depauperació econòmica que els governs liberals provocaren a l'Església. Un dels punts més importants del Concordat de 1851 fou precisament la nova estructuració parroquial de les diòce-

Diario de Mallorca

un diari
per a tots els mallorquins

Dossier: LES EMIGRACIONS DELS BALEARS D'ANTANY

sis, per tal que l'Estat pogués donar suport econòmic al contingent eclesiàstic, perjudicat per les desamortitzacions.

Davant això, alguns exclaustrats marxaran a Amèrica, tot cercant un espai de llibertat on poder desenvolupar les seves ànsies pastorals. De totes formes, no són gaire els qui parteixen. Planas (2) ens parla únicament d'una dotzena. Altres, en canvi, sabem que intentaren continuar la seva vida religiosa en comunitats fora de l'Estat espanyol, o bé s'incorporaren a algunes de les missions que a mitjan segle XIX s'organitzaren a Amèrica. En canvi, si seguim el Diari de Cancelleria del bisbe M. Salvà (1852-1873) (3) ens adonarem de dos fenòmens a tenir molt presents en aquest moment: els qui demanen permís per passar a Amèrica, una vintena durant el seu episcopat, i aquells que demanen per ingressar a alguna congregació masculina, normalment anant-se'n a França o Itàlia.

El 1861, la Diòcesi de Mallorca tenia un total de 717 sacerdots, dels quals 180 eren exclaustrats, tot això sense comptar aquells que han marxat fora una vegada haver estat ordenats, ni aquells que entre 1837 i 1851, no podent estudiar en el Seminari de Mallorca, ni ser ordenats sacerdots en tot l'Estat espanyol, havien marxat a Puerto Rico o Cuba a cursar els seus estudis.

Aquesta època és la que ha estat menys estudiada, pel que fa referència als efectius eclesiàstics. Amb prou feines disposam d'estadístiques (exceptuant la de 1861, i només es refereix al clergat parroquial (4)). Manca, especialment per estudiar el nombre d'exiliats per motius polítics, almenys a dos moments concrets (1854-56; 1868-73), molts d'ells marxant a Amèrica. Un exemple típic, si bé no és mallorquí, n'és Jacint Maria Cervera, futur bisbe de Mallorca, que s'exilià a Bons Aires el 1869 per no voler jurar la constitució. Un altre aspecte, no menys important, és la situació econòmica agreujada per les desamortitzacions de 1854-56, que van afectar especialment el clergat parroquial.

L'EMIGRACIÓ I LA CRISI FINISECULAR

A partir de 1875 la situació canvia radicalment. Comença un temps de bonança per a l'Església. Augmenta el nombre de seminaristes, i per tant el de capellans i mentrestant no es pot dur a terme l'anhelada reestructuració parroquial; la situació econòmica del clergat rural no és bona. Per altra banda l'administració de l'Estat, que s'havia compromès a pagar al clergat el 1851, deure que va ratificar Cànoves el 1875, a final de segle amb l'agreujament econòmic que viu el país no cal pensar a donar sortida als nombrosos nous sacerdots.

Conjuntament a tots aquests tipus de causes, cal adjuntar-n'hi encara dues més que propiciaran la partida d'un nombre considerable de clergues joves

Retrat del liberal J. J. Díaz de Espada y Landa, bisbe de l'Havana a inicis del s. XIX (Arxiu Lleonard Muntaner)

a Amèrica del Sud: la forta emigració de mallorquins, que hauria fet obrir els ulls a Pere-Joan Campins, i per tal motiu hauria enviat també sacerdots per assistir-los; i en segon lloc, per què no?, haurien partit alguns capellans descontents, econòmicament i ideològicament, amb el desastre de 1898. A mitjan segle XIX, els clergues emigraven a Cuba i Puerto Rico, preferentment, mentre que a finals del XIX i començaments del XX, ho faran a l'Argentina, Uruguai i Brasil. És probable que amb el tancament ideològic

(1) Cfr. ROSSELLÓ VERGER, V. M.: *Las Islas Baleares. Mallorca, el Sur y el Sureste*, Palma de Mallorca, 1964; BARCELÓ PONS, B.: *Evolución reciente y estructura social de la población de las Islas Baleares*, CSIC, Madrid-Ibiza 1970; SERRA, S.: *L'emigració mallorquina a Amèrica Llatina de començaments de segle fins els anys 30. El cas d'Argentina*, a «Quinze anys dels premis d'investigació "Ciutat de Palma" (1970-1984)» Ajuntament de Palma 1986, pp. 61-85.

(2) Cfr. PLANAS SAGRERA, J.: *Exclaustrados*, a BSAL (1919) 248-252, 262-3, 278-281, 293-5, 343-9; (1920) 18-21, 39-46, 75-77, 87-88, 89-91, 128-9, 130-2, 144-7, 161-4, 205-8.

(3) Cfr. *Diario del Obispo M. Salvà (1852-1873)* a ADM.

(4) Cfr. Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Mallorca 1 (1861) BOEOM.

i integrista que viu la diòcesi mallorquina provocà la sortida d'alguns clergues més oberts i progressistes; o senzillament els més aventurers.

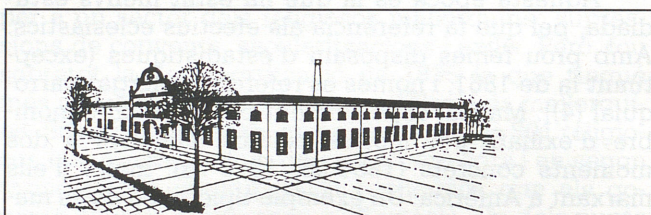
El 1904, la diòcesi de Mallorca té 717 capellans, dels quals 39 estan repartits per Amèrica, el que representa un 5'4 % del total (5). Aquests sacerdots continuen incardinats a la diòcesi de Mallorca, el que demostraria una primera preocupació per part de la diòcesi mallorquina pels emigrants i per no perdre els seus propis efectius. En veritat es tracta de sacerdots emigrants, però amb la garantia de tornar a casa. Molts són joves i només estaran uns anys allà. Aquest és el cas d'algun d'ells dels quals ens ha quedat un testimoni més clar: Mn. Cosme Bauçà (1871-1959), ordenat sacerdot el 1895, el 1899 marxà al Brasil fins el 1901; després el 1905 partí a la República Argentina on va exercir els seus ministeris fins el 1913. De la seva estada en aquelles terres ens ha deixat alguna obra escrita (6). Mn. Andreu Pont i Llodrà (1861-1938), el 1898 marxà a Uruguai on se li van despertar les seves inquietuds socials; després d'una breu estada a Europa (1901-1903), en concret a Alemanya, Bèlgica i França, per estudiar el sindicalisme catòlic i el catolicisme polític marxà a Bons Aires, on va participar en tasques socials i periodístiques fins el 1907 en què Pere-Joan Campins el cridà per dirigir «La Gaceta de Mallorca» (1907-1909) (7). Aquests dos exemples poden ser il·lustratius i ens poden ajudar a entreveure la situació dels clergues mallorquins lligats al fenomen de l'emigració.

Podem concloure que certament un capítol interessant de l'Església mallorquina del XIX i de les primeres dècades del XX, és la seva relació amb Amèrica. Tot ell lligat al fenomen de l'emigració transoceànica. Capellans que emigren en la recerca d'un espai pastoral més ample, uns altres que marxen al servei dels emigrants mallorquins; però també un grup hauria de partir per tal de sortir de l'encorsetament ideològic i moral de la diòcesi de Mallorca. Tant de bo algun dia en poguem donar fites més clares.

PERE FULLANA

Primitiu «Ingenio o Trapiche» de moldre canya de sucre a Cuba
(Arxiu Lleopard Muntaner)

FÁBRICA D'ARTICLES DE PELL

guants

bosses

peces de vestit

i marroquineria en general

Gran Via de Colón

Telèfon 50 19 00

INCA

(5) Cfr. CAMPINS, P. J.: *Ecclesiae Maioricensis. Generalis Recensio*, Typis Amengual et Muntaner, Palma 1904.

(6) Cfr. BAUÇÀ ADROVER, Cosme: *Apuntes històrics de Villa-Firmat (1888-1907)* Tip. Rafael V. Uría, Rosario 1907; PONS, M.: *Bibliografía de Mossèn Cosme Bauçà Adrover*, Felanitx, Ferias y Fiestas, 1972.

(7) Cfr. MOLL, F. de B.: *Un home de combat* (Mallorca 1981), pp. 128-180.

Una emigració forçada: els soldats illencs (*) enviats a Cuba durant la guerra hispano-cubano- americana de 1895-1898

per Antoni Marimon Riutort

ELS PRECEDENTS

Des de sempre —ens podríem remuntar a l'època talaiòtica (1)—, la dependència política de les Illes Balears s'ha traduït en impostos i en vides de soldats. Quan s'anomenaven «Illes Orientals d'al Andalus», serviren de bases, successivament, a l'expansió del Califat de Còrdova, a la de la taifa de Dènia i a la dels Banu Ganiya almoràvits (2). Amb la incorporació al món cristià occidental (1229-1287), contribuïren a l'expansió de la Corona d'Aragó primer, i de la Monarquia Hispànica, després (3). A l'època contemporània, la participació en guerres exteriors suposà pels illencs un lent goteig de vides humanes (4). La guerra amb França de 1793-1795, inaugura la llarga llista de guerres espanyoles on hi lluitaren —i hi moriren— soldats illencs (5). La contribució a la Guerra del Francès (1808-1814) fou tan important que s'organitzà l'anomenada «Divisió Mallorquina». Ignoram si hi hagué participació illenca a la Primera Guerra Carlina (6), o a la de la independència de les colònies espanyoles d'Amèrica (7). El cicle de la participació a les guerres colonials sembla iniciar-se amb la Guerra d'Àfrica de 1859-1860, continua amb la Guerra dels Deu anys (1868-1878) a Cuba (8), i arriba al seu exponent més àlgid amb la Guerra de Cuba i de les Filipines de 1895-1898 —objecte del nostre estudi—. Encara cal qualificar de colonial la guerra del Marroc (1909-1927), i no podem oblidar la participació dels illencs a la Guerra Civil Espanyola del 1936 (9) o a la Divisió Azul (1941-1943) (10). I tot això sense tenir en compte guerres i campanyes bèl·liques de menor importància.

LA GUERRA DE CUBA DE 1895-1898 (11)

En aquest llarg i cruel conflicte —fou alhora una guerra civil, una guerra colonial i una «guerra bruta» contra la població civil—, cal distingir dues fases. La primera, entre febrer de 1895 i abril de 1898, és la lluita de les partides independentistes, que tenen el

El General Vara de Rei, mort defensant la plaça de Caney atacada per l'exèrcit nordamericà (Arxiu Lleonard Muntaner)

(*) Intentam abarcar tot l'espai insular, format per quatre realitats històriques distintes: Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera; però som conscients que la nostra informació és massa vegades referent només a Mallorca.

suport de la població, contra l'exèrcit regular espanyol. Tot i els canvis de política que Madrid imposa als seus Capitans Generals, que oscil·len des de l'extermi total de l'enemic —del qual se n'encarregà eficaçment el mallorquí Valerià Weyler i Nicolau (12)— fins a la concessió d'autonomia (13), la situació es manté en taules: ni els espanyols poden ocupar Orient, bastió dels anomenats «insurrectes», ni els cubans són capaços d'assaltar l'Havana. Només la intervenció brutal de l'imperialisme nord-americà, a partir de l'abril de 1898, precipità la pèrdua de les darreres colònies espanyoles. Rera les successives derrotes navals i a causa de l'estat d'esgotament de l'exèrcit de terra, Espanya signà l'armistici amb EUA el 10 d'agost, i el mes de desembre es signà la Pau de París (14). L'Estat Espanyol cedia als EUA totes les seves possessions ultramarines, Cuba, Puerto Rico i les Filipines (15). Els cubans no obtenien la independència per la qual tant havien lluitat (16).

QUI EREN ELS QUI ANAVEN A LLUITAR A CUBA?

Ben aviat partiren de Palma els primers contingents illencs. El novembre de 1895 marxà cap a Cuba una important unitat, el Batalló Provincial.

Però abans d'intentar sobre quants d'illencs s'incorporaren a l'exèrcit de Cuba, convé que sapiguem quin era el sistema de reclutament. Teòricament, el servei militar a l'Estat Espanyol era obligatori. Però això, a la pràctica, no era cert. El complicat sistema de reclutament espanyol començava quan el govern de Madrid fixava el nombre d'homes a reclutar i els distribuïa entre les províncies. Les diputacions provincials s'encarregaven de repartir la quota corresponent a la província entre els diferents ajuntaments, d'acord amb els seus volums de població. L'Ajuntament feia un padró general dels habitants, i a partir d'aquest recompte es feia la llista dels mosos aptes pel reclutament. Sens dubte el control que les classes privilegiades tenien sobre les institucions esmentades, permetia que molts de joves aristòcrates i burgesos figurassin en les llistes d'eximits, exempts i exceptuats. Després es feia el sorteig. Els desafortunats encara tenien, però, tres possibilitats per no fer el servei militar. La primera, era que poguessin aconseguir un substitut. Qualcú afavorit pel sorteig o ja llicenciat, a canvi d'una quantitat de doblers —el preu era molt variable, i oscil·lava, a la segona meitat del s. XIX, entre les 500 i les 1.250 pesetes (17)—, anava per ells a fer el servei militar. Això provocava la mercantilització de l'home, de manera que aparegueren homes i societats dedicades al lloguer d'individus per aquest servei substitutori (18). A més, les lleis de l'11 de juliol de 1885 i del 12 d'agost de 1896 permetien «redimir el servicio ordinario de guarnición de los cuerpos armados, mediante pago de 1.500 pesetas cuando el mozo debe prestar dicho servicio en la Península, y de 2.000 si le corresponde servir en Ultramar» (19). Els que no disposaven d'aquests doblers, la immensa majoria de la població, només tenien una sortida: fugir.

Aquesta solució fou practicada sovint a les Illes Balears per les classes populars, pagesos pobres i menestrals, que s'estimaven més fugir (20) i engrosar l'emigració, un fenomen que assolí a tot l'espai insular una gran intensitat a les darreries del segle XIX (21). En canvi, les classes mitjanes i altes podien pagar-se un substitut (22), o bé pagar la redempció en metàl·lic (23).

Una desigualtat tan flagrant, afegida a les males condicions sanitàries i alimentàries de l'exèrcit espanyol (24), a una mortífera guerra colonial i a les dificultats que per un illenc suposa sortir del seu àmbit i marxar a una àrea cultural distinta (25), feia que la incorporació a l'exèrcit fos sumament impopular, fins al punt que es considerava una vertadera desgràcia. Amb tot, en el període 1895-1898 no abunden les crítiques contra l'exèrcit ni els avalots populars contra les quintes. Només el Partit Socialista Obrer Espanyol, que el 1897 havia iniciat una campanya a nivell estatal amb el lema: «¡O todos o ninguno!», demanarà un servei militar obligatori (26).

Els republicans mallorquinistes de «La Región», proposaven un servei militar voluntari, contractat (27).

ILLENC A L'EXÈRCIT DE CUBA: QUANTIFICACIÓ DE LA MORTALITAT

Encara que ignoram el nombre total dels mallorquins, menorquins i eivissencs que marxaren a Cuba sabem que degué ésser un contingent molt important (28). El que sí hem pogut investigar és la mortalitat dels illencs a Cuba (29). Si consideram la xifra, bastant exacta però inferior a la realitat (30) de 609 morts a Cuba, i la xifra, molt provisional, però també pel cap baix de 1.131 repatriats (31), tenim que com a mínim 1.740 mallorquins, menorquins i eivissencs anaren a lluitar a Cuba com a soldats de l'exèrcit colonial espanyol, en el període 1895-1898. També n'hi va haver que hi marxaren com a oficials i comandants, és el cas de l'esmentat general Valerià Weyler i Nicolau (Palma, 1838), i del metge militar —arribà a general—, Bernat Riera Alemany. La immensa majoria de les baixes mortals de l'exèrcit espanyol a Cuba, eren causades per malalties comunes, accidents i pel vòmit (la febre groga, de la qual en són símptomes l'anèmia i el vòmit), fins al punt que només el 3'9 % dels illencs moriren per ferides de guerra i al camp de batalla.

La mortalitat per malalties oscil·la principalment respecte a factors climàtics (l'època de les pluges era la més malsana) i geogràfics (hi ha a Cuba zones d'aiguamolls, especialment favorables a les malalties infeccioses), i també augmenta molt quan es desenvolupen campanyes militars, ja que llavors el cansament, la fam i altres penalitats afebleixen els soldats davant el vòmit, la malària o la dissenteria, malalties comunes a moltes zones de l'illa de Cuba.

En definitiva, la guerra de Cuba fou un escorxador pels joves illencs que no podien pagar-se un substitut o la redempció. I precisament morien per

Dossier: LES EMIGRACIONS DELS BALEARS D'ANTANY

Matances a Cuba vers l'any 1920 (Foto provinent del protagonista de l'article següent)

defensar els interessos econòmics dels que fàcilment es deslliuraven de fer un servei militar que era una vertadera sagnia demogràfica.

ANTONI MARIMON RIUTORT

(1) És famós el cas dels foners baleàrics. Vegeu BORRAS REIXAC, Cristóbal: *Los honderos baleares* a «Historia de Mallorca» coordinada per Mascaró Pasarius, (Palma, 1973), vol. I, p. 459-512; i GUERRERO AYUSO, Víctor M.: *El Mercenario Balear a «Maina»* (Ciutat de Mallorca) núm. 1 (1980). També hem d'esmentar l'única síntesi moderna de la història militar de Mallorca, ESTABÉN RUIZ, Francisco: *De lo bélico mallorquí. Fuerzas militares de Mallorca. Arquitectura militar insular* a «Historia de Mallorca» de Mascaró Pasarius (Palma, 1971), tom V, p. 521-667.

(2) Per aquesta època encara és bàsica la síntesi de ROSSELLÓ BORDOY, Guillem: *L'islam a les Illes Balears*, Daedalus, Palma de Mallorca, 1968.

(3) No abunden les monografies sobre aquesta contribució. Cal citar SASTRE MOLL, Jaime: *Aportación mallorquina a la Armada Santa (1397-1399)* Tesi de llicenciatura, Universitat de Bar-

celona, 1075. SEVILLANO COLOM, Francisco: *Mallorca y la defensa de Bugia* al BSAL (Palma). El tema del corsarisme mallorquí del s. XVII ha estat treballat per LÓPEZ NASAL, Gonçal: *El corsarisme mallorquí a la segona meitat del s. XVII (1652-1682)*. Publicaciones de la UAB, Bellaterra, 1986; *Els corsaris mallorquins i la guerra dels segadors* a «L'Avenç» (Barcelona) núm. 23 (1980); *La participació del cors mallorquí a la desfeta de la revolta de Catalunya (1637-1655)* al BSAL (Palma de Mallorca), tom XXXVI, 1978-79. També són molt importants els cors eivissencs, que s'enfrontà a musulmans, anglesos i francesos, i el menorquí. Sobre aquest vegeu PONS VILA: *Contribución al estudio del corsarismo menorquín en el setecientos. El viaje del jabeque «San Antonio de Padua», a las órdenes del capitán Francesc MasPOCH a «Mayurqa»* (Palma) núm. 21 (1987), p. 233-247. Cal recordar que el cors era una empresa lucrativa per alguns sectors de les societats illenques.

(4) A nivell de municipis, només hi ha un estudi sobre aquest tema, el de Damià PONS PONS per a Campanet, encara inèdit.

(5) Sobre aquest conflicte vegeu RIERA i MONTSERRAT, Francisc: *Els xuetes i la guerra contra França del 1793 al 1795 a «Randa»* (Barcelona) núm. 7 (1978), p. 31-38. Sabem que durant el

s. XVIII els menorquins s'oposaren a les lleves ja fossin fetes pels espanyols o pels britànics. Aquest rebuig es palesa el 1810 i el 1820.

(6) En canvi, sabem que n'hi va haver a la Tercera Guerra Carlina (1872-1876). Vegeu la contribució menorquina a la guerra del francès, a MURILLO, Andreu: *La revolta de 1810 a «Randa»* (Barcelona) núm. 2, (1976), p. 57-101.

(7) Mal anomenada així, ja que en realitat no s'independitzà la població indígena, sinó els «criollos», és a dir, els descendents dels peninsulars.

(8) Han estudiat el tema del servei militar en aquesta època PEÑARRUBIA I MARQUÈS, Bel: *Mallorca davant el centralisme*, Curial, Barcelona, 1980, p. 161-171; i MULET JOAN, Josep; PUJOL SALOM, Josep; ROCA AVELLÀ, Joan; UMBERT GUIMÓ, Josep A.: *Ideología y sociedad en Mallorca frente al conflicto cubano* (1988, inèdit).

(9) Vegeu MASSOT i MUNTANER, Josep: *La Guerra Civil a Mallorca*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976, p. 291-299; i el fascicle núm. 38 de «Memoria Civil. Mallorca en Guerra» (suplement del «Balears»), 1986).

(10) El doctor Miquel DURAN i PASTOR està reunint informació per poder analitzar la participació mallorquina a la Divisió Azul.

(11) La millor obra de conjunt sobre aquest conflicte és FONER, Philip S.: *La guerra hispano/cubano/americana y el nacimiento del imperialismo norteamericano*, Akal, Madrid, 1975.

(12) Són bàsiques les seves memòries, *Mi mando en Cuba*, Felipe González Rojas, Madrid, 1910.

(13) Que entrà en vigor a Cuba el gener de 1898. Hem de citar el precedent de MAURA i MUNTANER, Antonio: *Proyecto de ley reformando el gobierno y administración civil de las islas de Cuba y Puerto Rico*, M. Minuesa, Madrid, 1983.

(14) El text de l'armistici (12 d'atost de 1898) ho podeu trobar a GARCÍA NIETO, M. C.; DONEZAR, J. M.^a; LÓPEZ, L.: *Bases documentales de la España contemporánea. Restauración y Desastre*, Guadiana, Madrid, 1972, p. 150-151. I el de la Pau de París (10 de desembre de 1898), a DÍAZ-PLAJA, Fernando: *Historia de España en sus documentos. Siglo XIX*, Càtedra, Madrid, 1983, p. 478-480.

(15) Paral·lelament, les Illes Filipines eren escenari d'una guerra semblant. Els tagals s'havien aixecat contra els espanyols l'agost de 1896. També aquí la intervenció nord-americana fou decisiva. La bibliografia és escassa, però podem esmentar MOLINA, Antonio: *Historia de las Filipinas*, Ediciones Cultura Hispánica, Madrid, 1984.

(16) Com remarca LAMORE, Jean: *De la «siempre fiel» a «our cuban colony»* a «Historia 16» (Madrid) núm. 27 (1978), p. 81-89.

(17) SALES, Núria: *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*, Barcelona, Ariel, 1974, p. 216.

(18) GONZÁLEZ ASENJO, Alfonso: *La resistencia al servicio militar en Galicia 1837-1874* a «Estudios de Historia Social» (Madrid) núm. 34-35 (1985), p. 211, 212 i 259.

(19) HERNÁNDEZ SANDOICA, Elena; MACEBO, M.ª Fernanda: *Higiene y sociedad en la guerra de Cuba (1895-1898). Notas sobre soldados y proletarios* a «Estudios de Historia Social» (Madrid), núm. 5-6 (1978), p. 361-384.

(20) PEÑARRUBIA, B.: *Op. Cit. nota 8, p. 164-165, utilitza les gloses per palesar aquest fenomen. MULET; PUJOL; ROCA; UMBERT: Op. Cit. nota 8, p. 39. Indica que han localitzat una gran*

quantitat d'expedients de pròfugs i desertors a l'Ajuntament de Sóller.

(21) *Es refereixen a l'emigració per no fer el servei militar, PEÑARRUBIA, B.: Op. Cit. nota 8, p. 164-165; LLABRÉS BERNAL, Juan: Noticias y relaciones históricas de Mallorca (tom V), Societat Arqueològica Lul·liana, Palma de Mallorca, 1971, p. 158. Sobre l'emigració finisecular en general, vegeu BARCELÓ PONS, Bartomeu: El s. XIX a Mallorca Obra Cultural Balear, Ciutat de Mallorca, 1964, p. 29-30, i SALVÀ, Pedro: La dinámica de la población de las Islas Baleares en el último tercio del siglo XIX (1878-1900) a «Trabajos de Geografía» (Palma de Mallorca) núm. 38 (1980), p. 77-139, que assenyalava un saldo migratori negatiu per a Mallorca de 21.392 persones, per a Menorca de 3.231, i per Eivissa i Formentera, de 2.419 persones, en el període 1887-1897.*

(22) De la qual cosa la història oral ens dona nombrosos exemples. Sabem que el mateix ajuntament de Palma, el 1871 (durant la Guerra dels Deu Anys a Cuba) s'encarregà de cercar substituïts a Barcelona mitjançant una empresa particular. LLABRÉS BERNAL, J.: *Op. Cit. nota 21, p. 54.*

(23) Així, per exemple, Gabriel Alomar es deslliurà fàcilment del servei militar. SERRA, Antoni: *Gabriel Alomar, la honestedad difícil*, Ajuntament de Palma, Palma, 1984, p. 23.

(24) FERNÁNDEZ BASTARRECHE, Fernando: *El servicio militar en la España del siglo XIX. Una epidemia de los tiempos contemporáneos* a «Historia 16» (Madrid) núm. 140 (1987), p. 27-36.

(25) Com remarcava, precisament el 1898, Gabriel Alomar. PEÑARRUBIA, B.: *Op. Cit. nota 8, p. 161.*

(26) Conclusions dels socialistes de Ciutat de Mallorca, l'1 de maig de 1899. NADAL, Antoni: *El 1er de maig a Palma (1890-1936)* Ajuntament de Palma, Palma, 1988, p. 106.

(27) PEÑARRUBIA, B.: *Op. Cit. nota 8, p. 171.*

«La Región» fou un setmanari (Palma, març-desembre de 1897), dirigit per Lluís Martí, que intentà acostar el republicanisme al nacionalisme. Cal recordar que Pi i Margall també era contrari a les substitucions.

(28) Tenim múltiples testimonis en aquest sentit, de la història oral. També ignoram quin percentatge dels reclutats era enviat a Cuba, però devia ésser un percentatge importantíssim. En temps de pau, el 1886, de 487 soldats reclutats a la zona militar de Palma, 59 anaren a Ultramar (que incloïa, a més de Cuba, Puerto Rico i les Filipines). A la zona d'Inca, de 425 soldats, 51 passaren a les colònies. «El Ancora», 13-III-1886.

(29) A través del «Diario Oficial del Ministerio de la Guerra» (1897-1900) i de la «Gaceta de Madrid» (1872-1901).

(30) Només tenim dades sobre Cuba a partir d'octubre de 1896, i no s'inclouen ni els mariners ni els oficials.

(31) Segons «La Correspondència» (Setembre-desembre de 1898) i «El Ancora» (gener-maig de 1899). Cal tenir en compte que com a mínim des de juliol de 1896 comencen a arribar repatriats de la guerra de Cuba.

Aquest article s'ha realitzat a partir del projecte d'investigació «Les repercussions de la Guerra de Cuba i de les Filipines a les Illes Balears», que ha rebut, el 1989, una beca d'investigació de la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear.

SUBSCRIVIU-VOS A LA REVISTA LLUC

Un esporlerí a l'Havana dels anys vint

per Bartomeu Llinàs Ferrà

L'entrevista va durar més de dues hores, era el capvespre del 21 de maig de 1982.

Des de la més tendra infantesa coneixia aquell home, sempre l'havia sentit contar històries, fets, gloses... que m'alimentaren la imaginació, i a la vegada generaren altres històries i aventures que rebulliren dins el meu cap. Aquell interès es va transformar a poc a poc en respecte, admiració i confiança. Aspectes que anaren en augment a mida que descobria altres virtuts de Mestre Jaume «Camins» —Jaume Comes Mir—.

Aquell vell, nascut el 21 de maig de 1894 era l'encarnació del somriure complaent, de l'afabilitat, de la lucidesa d'esperit i de cor. Era una ànima antiga, plena de multituds de vivències, d'afalacs i desconhorts. La tradició popular mallorquina el definiria com un home bo.

Moltes qüestions sorgiren al llarg de la conversa, però a causa de la temàtica sols la centraré en l'experiència d'emigrant a Cuba.

Aquí sols es contemplen dos anys de la seva llarga, serena i aprofitada vida, els vint-i-cinc i vint-i-sis, sens dubte l'empremta més forta de la seva joventut.

Ens situam a l'any 1919... El seu pare i el seu germà acaben de morir i davant la impossibilitat de poder tornar el manlleu de dos-cents duros d'una herència, ja que el sou com a treballador de la fàbrica de Can Campos d'Esporles no li ho permetia, va optar per anar-se'n a «L'Havana», d'on altres esporlerins, ja emigrats, contaven meravelles.

No tan meravellosa va ser la travessada. Manlleu vades les tres-centes pessetes que valia el passatge, ell i disset més, assessorats per l'amo «Fullaca», aleshores propietari de S'Hotel, situat vora la carretera del poble, embarcaren cap a Barcelona.

Allà s'hostatjaren a La Mallorquina, regentada per un illenc i situada prop de l'estàtua de Cristòfol Colom.

Aqueixa cita no tindria relevància, si no formàs part d'una cadena d'extorsió que partia de l'amo «Fullaca», passava per Palma i arribava a Barcelona i que es relacionava amb tot el fenomen emigratori del moment.

Registraven els passaports a l'oficina d'emigració, on com després saberem era freqüent trobar irregularitats a la documentació d'una persona de cada grup que es presentava. L'amo de la fonda es va ofe-

(Foto: Jaume Comes Mir)

rir com a intermediari per solucionar aquests inconvenients, que solien arreglar-se amb lliurament de cent pessetes per untar carrioles als oportuns funcionaris. Hagueren de recaptar l'esmentada quantitat entre els membres del grup. Abans d'embarcar-se trobaren altres grups de mallorquins a qui els havia succeït el mateix fet, sols es diferenciava la quantitat lliurada, que va arribar a ser de dues-centes pessetes. Mestre Jaume anomenava tot això: *mendrugos de mala gent o millor bandidatge*.

Embarcaren al Roger de Llúria, de la companyia *Taià*, era un vaixell emprat per fer contraban durant la Gran Guerra i «habilitat» per a transport de viatgers, però no reunia les mínimes condicions per a les tasques que realitzava.

Feren escales a València, Alacant, Màlaga i a les Illes Canàries —Gran Canaria, Tenerife, i Santa Cruz de La Palma—.

Mentre navegaren per aigües espanyoles el menjar va ser bo, com també les relatives comoditats que un vaixell d'aquelles característiques permetia. A les freqüents escales de cinc o sis dies a cada port, s'abastien de queviures i sobretot d'aigua potable.

A les Canàries s'embarcaren més de cinc-cents homes que varen ser instal·lats majoritàriament a coberta.

El viatge per *les mars grandes* com anomenava Mestre Jaume l'Atlàntic, va durar divuit llargs i penosos dies.

L'amuntegament era insuportable, com també el menjar que ja no es feia a la cuina de segona, sinó al baf de la caldera, que l'impregnava d'un gust que el deixava pràcticament incomedible. La carn provenia de bous vells, molts d'aquests ferrats que varen ser pujats a coberta a les Canàries i allà mateix els mataven segons les necessitats. L'aigua va ser dràsticament racionada, i sols disposaven de dipòsits d'aigua salada a coberta. Aquell estat de coses va degenerar amb una revolta general dels passatgers, que el capità va aconseguir aturar després de promeses de millores quant a la qualitat i condicions alimentàries.

Així i tot, la seva travessada va ser privilegiada comparada amb la dels centenars de coberta.

Dormia en una cabina col·lectiva en una hamaca de cordes i amb un marfegó d'algues.

Per si la problemàtica no fos suficient s'hi va afegir la vaga dels mariners encarregats de donar carbó a la caldera, per motius de reivindicacions salarials. Tan sols treballava una de les tres colles que normalment ho feia.

Semblava que el vaixell no es movia, arribaren a dubtar de si anaven o venien de Cuba. Els intents de substituir aquells mariners per passatgers amb promeses de millores i sou, van ser inútils. Les noves colles no aguantaven més d'una hora les altes temperatures del lloc de feina. Els tenien pràcticament asfixiats; el metge del vaixell es veia amb feines per reanimar-los.

L'arribada a L'Havana va ser també trista, ja que al front del port va naufragar el vaixell *Balbanera*, que els havia precedit tota la travessada.

Abans de desembarcar es va instal·lar a coberta una taula amb autoritats cubanes, el capità i oficials del vaixell.

En fila, callats, esperaven torns per poder revisar la documentació i demostrar la solvència econòmica amb trenta pesos, que els permetessin subsistir fins a trobar la primera feina. Aquella forta i nova calor, el malestar físic de tants de dies sense poder rentar-se, i sobretot la possibilitat de tancar-los a *Triscornia* els mantenia la gargamella i el cor eixuts. *Triscornia* era un lloc de reclusió on duïen tots els qui no disposaven de doblers fins que algun els avalàs, en cas contrari tornaven esser repatriats.

El grup es va veure amb feines, per recollir aque-

lla quantitat. Se situaren estratègicament per poder emprar els mateixos trenta pesos. El capità —en complicitat— es va dirigir a un i li va dir que ja coneixia de memòria aquells doblers que anaven i retornaven.

S'hostatjaren en una fonda anomenada *Can Tiona*; per espai de tres dies descansaren i passejaren per la ciutat. L'Havana els va fascinar, era bulliciosa, alegre i a la vegada frenèticament activa; tot girava al voltant del negoci de la sucre.

Els oferiren moltes i diverses feines, que rebutjaren. Unes veagdes encertadament, com va ser l'oferta d'anar a tallar canya a llocs que després saberen que eren insalobres i focus permanents de malària. Altres no tant, ja que els haguessin aportat copiosos guanys; com va ser la feina de carregar vaixells a dos pesos l'hora i a quatre l'hora extra —tenint en compte que el canvi estava a 8'50 pesetes el pes.

Com Mestre Jaume deia *anaren al monte* que era una zona de frondosos boscs a la regió de Cienfuegos, on ja hi havia altres esporlerins i andritxols que hi feien carbó.

Vivien a cases o més ben dit a cabanes, construïdes per ells mateixos. S'utilitzaven sempre arbres que estiguessin aliniats per aprofitar les subjeccions naturals a terra.

Amb una llarga travessa feien l'esquena d'ase de la casa. Li donaven així una major seguretat i resistència per combatre els freqüents ciclons. La teulada era de palmes de guano.

A cada una d'aquelles cabanes vivia el grup constituït en societat cada membre tenia el seu catre assignat i també el tipus de feina a realitzar i la seva part en el repartiment de beneficis.

La taula llarguera, era el punt de referència més important dins el caire convivencial. Al seu entorn menjaven, parlaven, feien vetlades amb altres companys. El vestre també prenien cafè junts, tocaven la guitarra i cantaven havaneres i rumbes.

Compraven a l'amo de l'explotació tot el que necessitaven, a compte dels beneficis de la venda del carbó. Sols tenien doblers en efectiu quan anaven a la ciutat. Disposaven sempre de reserves de queviures, eines, robes i altres materials complementaris. Mai no mancaren els fesols, el cafè, la xulla —fins i tot feien matances— botes de cervesa, licor *Flor de España*, conyac... qua ajudaven a fer més suportable la llunyania de la seva terra.

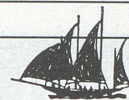
Treballaven de sol a sol i generalment sols prenien festa el diumenges horabaixa que aprofitaven per banyar-se a les llacunes circumdants.

Empraven el mateix sistema de fer carbó que a Mallorca, això sí, les sitges eren més grosses, no construïen rotlles i les tapaven amb arena. La més gran els va proporcionar mil sis-cents sacs de carbó.

Els boscs eren pràcticament verjos i molt espessos; tallaven arbres desconeguts —*daipajes*, *llanillas*, *tamarindos*—.

La nova eina utilizada, a més de la destal era el matxet.

Dossier: LES EMIGRACIONS DELS BALEARS D'ANTANY

Sorprenents els resultaren les adaptacions d'algunes plantes. El pebrers al no morir-se cada any arribaven a tenir la forma i la mida d'un mandariner; guanyaven en frondositat i perdien en el tamany dels pebres.

Les sindrieres i meloneres creixien amb exhuberància desconeguda, produint fruits enormes, però tot el que posaven en grandària i aroma ho perdien en bon gust; eren pràcticament incomestibles.

Després d'un any de feina va enviar a casa seva la quantitat de quatre-cents pesos, doblant el que es necessitava per pagar tots els deutes.

Per espai de quinze mesos no va veure cap dona, esdeveniment que es va produir quan va prendre unes vacances de vuit dies a la ciutat de Cienfuegos per passar la nit de Cap d'any de l'any 1920.

Al vagó pujaren dues precioses mulates, que després d'escometre'l li demanaren foc per encendre una breva per a cada una.

Mestre Jaume va entendre que el fum no les molestava i es va disposar a fumar un cigarro, cosa que no li deixaren fer, ja que també el convidaren a breves. Així entre fum, cançons, mulates i les primeres i merescudes vacances va començar l'any nou.

De l'estada a l'illa, el que més va despertar la seva admiració va ser l'organització d'una societat de metges *La Quinta* a la qual pertanyia i pagava dos pesos al mes. Aquesta societat oferia uns serveis que mai cap treballador no hagués imaginat a Espanya.

—*L'edifici o hospital era situat al centre de quatre o cinc quarterades de jardí.*

A l'ingressar deixaves la roba i t'entregaven un pijama i t'instal·laven a una habitació individual, atès en tot moment per infermeres i diàriament pels metges, dels quals sempre n'hi havia en guàrdia setmanal un de cada especialitat.

Quan milloraves et permetien passejar pels jardins i freqüentar unes saletes molt ben moblades, on et trobaves la premsa diària, revistes, llibres, paper i sobres per escriure.

Fins i tot l'alta societat acudia amb els seus «fiats» a requerir les atencions d'aquella institució.

Quan et donaven d'alta et tornaven la roba neta i planxada.

No tot varen ser bones impressions. El que seguidament es senyala va despertar dins aquell home la més forta repulsa i indignació.

Els nord-americans residents a Cuba eren els amos de tot i tractaven contínuament amb menyspreu la població cubana, generalment eren els qui iniciaven les gresques als carrers, bars i passejos, amb la més descarada impunitat. Quan intervenia la policia era per endur-se'n detinguts i colpejats els cubans, mentre que aixecaven els americans i els acompanyaven fins als seus «fiats».

Els criollos, que era tal com anomenava mestre

Jaume els nadius, estaven indignats d'aquella situació, que encara s'agreujava més al produir-se eleccions, que eren sempre trucades o intervengudes tant pel govern cubà com per l'americà.

La situació econòmica internacional i especialment la d'EE.UU. va incidir terriblement en la cubana. Aquesta arribà a ser dependent de l'americana; es produïa un sol monocultiu: la sucre.

Mestre Jaume va parlar de la moratòria com si d'un cinquè cavaller es tractàs.

La situació es va iniciar oficialment el 10 d'octubre de 1920, quan el govern va decretar la moratòria bancària. A partir d'aquí i —seguint en la seva vivència— *els bancs «quebraren», un darrera l'altre, exceptuant el de Canadà. Començaren a veure fileres d'obrers sense feina i el menjar va començar a escassejar.*

Els treballadors de les ciutats pujaren «al monte» i demanaven feina a canvi de menjar.

El plantejament va ser terriblement clar: passar fam a l'Havana o passar-la a Mallorca. Indubtablement es va inclinar per la darrera opció i ja des d'aquells moments va començar la tramitació del viatge de tornada, que s'hagué d'endarrerir per espai d'un mes, esperant que li pagassin el que li devien.

Aquesta temporada la va passar a Cienfuegos, fet que li va permetre conèixer un poc la societat urbana de l'illa.

El que recordava amb més simpatia eren els concerts dels dijous horabaixa, fets al ras, on se solien interpretar sarsueles i durant els descansos s'escoltaven rumbes i els negres i mulatos es desfeien de ballar, això sí, a les vores del passeig, ja que en aquest només hi podia haver blancs. Sinó eren penats amb una multa de cinc pesos.

La llei no parlava de cap multa si els blancs anaven amb els negres, i aquell jove Jaume, amb ells s'hi trobava molt bé; demostrava així el seu antiracisme.

Va tornar a Espanya en el vaixell «Cádiz» acabat l'estiu de 1921. El trajecte va ser bo i confortable; disposava de cabina, dutxa i bon menjar.

Arribat el moment de fer comptes havia pagat tots els deutes i a més disposava de sis-cents pesos, que va emprar per restaurar la seva casa. Va aixecar l'alçada del capell, va canviar *la llenyamada*, va enrajolar de mosaic els dormitoris, va construir un nou menjador... en definitiva va millorar tot l'immoble.

Després va tornar anar a fer feina a les fàbriques de teixits i va seguir vivint a Esporles.

Va morir un anys després de l'entrevista, el 14 de setembre de 1983, en pau amb tots i sobretot amb ell mateix.

Molts d'altres mallorquins tingueren experiències semblants; aquí queda aquesta, que per ser la seva, és única.

BARTOMEU LLINÀS FERRÀ

PUBLICACIONS DEL SANTUARI DE LLUC

III^a CORONA POÈTICA A LA MARE DE DÉU DE LLUC

Diversos autors, pp. 134, 21'5 x 14 cm. PVP 700 ptes.

POBLE-ESGLÉSIA LOCAL. VINT ANYS DE POSTCONCILI A MALLORCA

Josep Amengual i Batle, pp. 280, 21 x 13'5 cm. PVP 1.100 ptes.

IV^a CORONA POÈTICA A LA MARE DE DÉU DE LLUC

Diversos autors, pp. 146, 21 x 13'5 cm. PVP 1.000 ptes.

NOVES GLOSES POPULARS A LA MARE DE DÉU DE LLUC

Diversos autors, pp. 42, 21 x 13'5 cm. PVP 300 ptes.

LES LLEGENDES DE LES TERRES DE LLUC

Gabriel Janer Manila, pp. 58, 24 x 16'5 cm. PVP 450 ptes.

POEMA DE L'AVE MARIA

Miquel Gayà, pp. 22, 21 x 13'5 cm. PVP 200 ptes.

MANUAL DEL PELEGRÍ (ANY DE LLUC 1884-1984) (història, salms, música...)

Comissió de Celebració i Pregària, pp. 128, 15 x 11 cm. PVP 150 ptes.

MARIA, MARE I MODEL

Teodor Úbeda, bisbe de Mallorca, pp. 102, 21'5 x 16 cm. PVP 300 ptes.
(També hi ha edició en castellà).

BREVE HISTORIA DEL SANTUARIO DE NTRA. SRA. DE LLUC

Gaspar Munar Oliver, pp. 56, 24 x 17 cm. PVP 250 ptes.

EL HERMANO BARTOLOME SUSAMA

Lorenzo Rotger, pp. 136, 17 x 12 cm. PVP 50 ptes.

GRAVACIONS DE L'ESCOLANIA DE BLAVETS

Disc II. d. LLUC. CANÇONS DE L'ESCOLANIA

PVP 700 ptes.

Disc c. d. ELS BLAVETS DE LLUC CANTEN... CANÇONS DE CONCERT

PVP 300 ptes.

Disc c. d. ELS BLAVETS DE LLUC CANTEN... A LA MARE DE DÉU

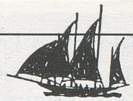
PVP 300 ptes.

Casette LLUC. CANÇONS DE L'ESCOLANIA

PVP 300 ptes.

Casette ANY DE LLUC 1884-1984. CÀNTICS DELS PELEGRINS

PVP 350 ptes.

L'ESGLÉSIA NOSTRA

Ètica i migracions

per Bartomeu Bennàssar

Uns pocs verbs assenyalaran els valors, els drets-deures i les actituds ètiques amb què cal afrontar el problema de les migracions (*).

1. ARRELAR. HABITAR

El primer dret i deure de la persona, com a ser vivent, diu normalment referència al lloc, la terra, a la casa on créixer i desenvolupar-se. Senzillament ho he expressat amb els verbs habitar, arrelar. Ja ens entenem. La terra, on es neix, és un fet identificador, base d'arrelament personal, familiar i popular, i un punt de referència personal, social i cultural. Lloc de naixement als documents. «D'on ets?». «No pots negar-ho: ets de tal contrada».

Dir casa, hàbitat, terra és proclamar la necessitat d'arrels i de lloc amb condicions favorables per arrelar. Terra significa aliment i beguda essencial per a l'home. És el primer espai vital. El territori identifica fortament, primàriament. Impacta amb caràcter indeleble, inesborrable. Per això l'arrelament normal o el desenvolupament forçós marquen vivències positives o traumàtiques. Els mateixos accidents geogràfics (pujols, arbres, torrents, carrers, la mar...) no són ja accidentals per a la vida de les persones i dels pobles. El paisatge crea o recrea la fesomia personal i col·lectiva.

Dret, doncs, a romandre a la casa, a la terra pròpia. Deure que ningú ni res tregui ningú defora de casa. Dret a trobar-hi les possibilitats de creixement: juntament amb l'aire per respirar i el pam de terra per arrelar, l'hàbitat, la taula, la feina.

2. MIGRAR: EMIGRAR-IMMIGRAR

No sempre es satisfà el dret i el deure anunciats. Ni tothom ni sempre poden viure a ca seva, per la força de les circumstàncies adverses, físiques o humanes. Aleshores cal anunciar el dret a la migració: emigració i immigració. La terra (l'espai habitable o casa per a viure i conviure) és de l'home i per a tothom. Principi universal de possessió de la terra, contra les espoliacions exclusives dels més rics i poderosos. No es pot proposar un fre absolut a la mobilitat

Bartomeu Juaneda i Muntaner, àlies el «Sen Cortó», de Calvià, emigrant per tres vegades a Cuba. A la instantània realitzada l'any 1917 a Batabanó (Cuba) apareix vestit de blanc acompanyat d'un andritxol que com ell es dedicava a cercar esponja

de les poblacions (fre imposat a les regions subdesenvolupades) sense renunciar al principi del creixement econòmic a favor d'uns pocs, és a dir, sense contemplar i resoldre el problema des de perspectives més amples, globals i socials. En el fons el problema no és de quantitat d'homes o d'aliments, sinó de la qualitat d'home que es vol bastir, un home just i solidari. A la taula podem ser més, a condició que es facin els trossos del pastís més iguals.

Al dret a l'emigració hi correspon el deure d'acceptar la immigració. Aquesta es pot «dissuadir» aportant recursos al lloc d'emigració. Cal distribuir i repartir les possibilitats de viure en el lloc d'origen. I no només mitjançant el treball, com a únic camí per obtenir els queviures.

Es poden contemplar mesures temporals o transitòries per equilibrar o harmonitzar el xoc entre el dret segon a l'emigració (i el deure d'acceptar la immigració) i el dret primer a no haver d'emigrar. Però ni els convenis ni les mesures neguen el dret a migrar.

3. RESPECTAR. CONÈIXER

L'immigrant, amb un nou esforç, comença a fer un procés d'arribada i d'arrelament. Procés costós i desigual, certament. La impaciència és la nota típica de la fecundació, de la creació. La paciència és obligada per al creixement. Les dues són virtuts per a diferents moments, tasques i subjectes: més impaciència per part dels immigrants en ordre a recórrer el procés; paciència major de part dels autòctons.

Els immigrants han de respectar la cultura, el poble, la història, el país que troben, on estan ara, per tal d'arribar a sentir-se i a ser del nou lloc; lloc on viuen, treballen i pateixen; on ara participen a la construcció del país i a la creació de la cultura: benestar, serveis, art, riquesa, festa, bellesa, etc. Respectar, estimar, honrar, atendre, ajustar-se... Respectar el bé del poble receptor i els drets personals i culturals dels autòctons. Respectar inclou, doncs, reconèixer i conèixer la llengua i la cultura del país receptor. Reconèixer-les com a bàsiques de cara a llur futur. La llengua d'origen es posarà al servei de la llengua de la comunitat receptora. S'ha de passar a la preponderància de la llengua a què correspon exercir el domini lingüístic «natural»: el català, en aquest cas nostre. El mateix s'afirma de la cultura.

Aquesta consciència a l'immigrant —molt més si aquest és funcionari o cosa semblant— pot posar-lo davant d'una responsabilitat, àdhuc genocida. Si un castellano-parlant, facem el cas, és privat aquí del seu dret a parlar la llengua pròpia, es vulnera un dret personal. Si un catalano-parlant aquí pateix la mateixa privació o discriminació (entre persones, en les Administracions o en els mitjans de comunicació socials) a més de conculcació d'un dret personal, s'atempta contra la supervivència d'una llengua, d'una cultura i, al capdavant, d'un poble.

El respecte exigeix respecte. Hem de reconèixer que de vegades els drets socials dels més dèbils no han estat respectats, com tampoc els drets nacionals inalienables, debilitats aquests per diverses administracions. El respecte per ambdós drets suavitzarà explosions d'agresivitat i xenofòbia.

4. ACOLLIR. ENGRESAR

L'acollida millor, que es pot oferir a l'immigrant, la constitueix una comunitat solidària i amistosa, políticament i culturalment valuosa i engrescadora. La comunitat receptora ha de saber què vol, ha de tenir

voluntat de poble, ha de comptar amb projectes. Una comunitat insegura i vacil·lant o, pitjor, des-animada i des-orientada, no oferirà mai una benvinguda digna.

Acollir no és caure en un universalisme tou o en un sentit de caritat flonja. Tot junt crea un gran buit i un hibridisme perillós («somos españoles», «somos europeos» o «ciudadans del món»). Cap complex d'inferioritat pot fer-nos jugar a la baixa la nostra peculiaritat, el que som. Ací rau endemés la fecunditat i és l'obsequi millor al nouvingut. Algú dirà: que no vengui ningú; millor seria afirmar que s'adaptin els qui arriben o, encara millor, que ens «optin», que ens «elegesquin» com a terra i país. No convé fer excessivament difícil als immigrants l'«adopció» de la nova família. Ara bé, són ells que vénen, nounats, a la casa.

Hem de reconèixer una manca quasibé total o un clima deficient de «cosa col·lectiva», de «república», de gesta comuna, de sentit de poble, i una greu crisi de models d'identificació, a nivell individual i col·lectiu.

La referència d'una cultura i d'una política valuoses exigeix que la direcció de les administracions polítiques, econòmiques i culturals sigui «nacional», és a dir, duita per autòctons convincents o per immigrants «convençuts», que —uns i altres— sàpiguen les metes, coneguin les arrels, creguin en un projecte comú. Sempre al servei d'aquest país configurat per tots els qui hi nasqueren —i no hi han renunciat—, pels qui hi deixen la pell o la hi deixaren i pels qui hi viuen i hi volen viure.

Per una acollida real i pràctica manca una decidida voluntat política d'assolir una vertadera normalització nacional; i l manca de consciència nacional de la realitat històrica, política i social entorpeix l'elaboració d'un projecte cultural, clar i definit (podríem dir, clar i català).

Sense projecte ni mapa de navegació ¿qui s'embarca? ¿Com convidar a embarcar-s'hi? L'immigrant té dret a trobar i que se li ensenyi la carta de navegar cultural i política; els autòctons i els immigrants d'onades precedents tenen el deure d'oferir-la. Així comença qualsevol integració dinàmica.

* * *

Amb els valors i la visió del món dels immigrants no toca resultar-ne una Mallorca més migrada; és clar amb les condicions i actituds assenyalades. Amb la migració podria resultar-ne un país culturalment reforçat. Per tal que es treballi en la direcció, objectius i voluntat esmentades. Els mallorquins hem d'intentar, en les successives emigracions, enriquir el país de recepció. I sortir-ne alhora beneficiats. L'home immigrant, sense rerafons colonialistes, motivat per la supervivència i el futur dels seus fills, pot fer el «miracle» de multiplicar-se ell mateix, enriquir el seu lloc d'origen sense renunciïes castradores ni nostàlgies mortals, i fer una Mallorca més sobirana.

BARTOMEU BENNÀSSAR

MILLENVM

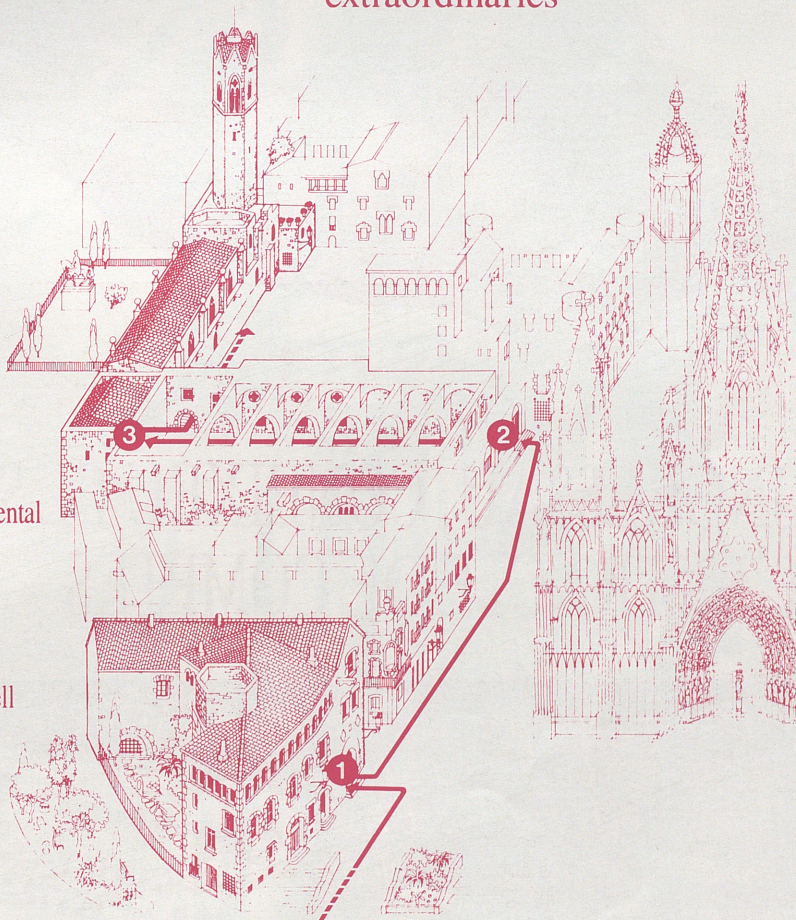
Història i Art de l'Església Catalana

Per primera vegada es reuneixen a Barcelona
378 grans peces de totes les èpoques i 253
documents històrics, procedents d'arreu de
Catalunya

Els sentiments populars de les successives
generacions expressats en unes obres d'art
extraordinàries

El marc on
s'ha instal·lat
l'Exposició
MILLENVM
és un admirable
itinerari monumental
i històric

- 1 Edifici de la Pia Almoïna
- 2 Saló del Tinell
- 3 Capella de Santa Àgata

Del 4 de maig
al 25 de juny
De 9 del matí
a 9 del vespre
Entrada gratuïta

Escoles, col·lectius
i grups especials:
reserva necessària
d'hora de visita
Tel. (93) 318 30 31

Visites institucionals
i premsa
Tel. (93) 402 46 41

GENERALITAT DE CATALUNYA

CATALUNYA 1000 ANYS

Mil·lenari del naixement polític de Catalunya

MILLENVM. La més important Exposició d'Art Religios vista a Catalunya

JUST AMB UN DIT

COBRAU, INGRESSAU, CONEIXEU EL SALDO
I L'EXTRACTE DE COMPTES

*Just amb un dit, utilitzant la Tarjeta «SA NOSTRA»
i els nostres Caixers Automàtics,
disposau dels vostres doblers,
realitzaeu ingressos, consultau el saldo
i obteniu un extracte del vostre compte,
en un instant i còmodament.*

«SA NOSTRA»
CAIXA DE BALEARS